به‌ربه‌سته‌کانی به‌رده‌م دادگای تاوانکاری نیوده‌وله‌تی

د. شقان أحمد عبدالقادر

به‌شی کۆمه‌لناسی، کۆلیژی یاسا و په‌یوه‌ندییه نیوده‌وله‌تییه‌کان، زانکۆی لوبانی فەرهنسی، هه‌ولیر، هه‌ریمی

کوردستان، عیراق

dr.shivanshmed@gmail.com

پوخته

زانباریه‌کانی توێژینه‌وه

وێرای ئه‌وه‌ی دروستبوونی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی له‌ ژێر فشار و پێداگیری کۆمه‌لگای نیوده‌وله‌تی له‌ دایک بوو، هه‌ر له‌ پاش ئه‌وه‌ی رێکه‌وتنامه‌ی سیسته‌می رۆما چوووه‌ بواری جێبه‌جێکردن، ئه‌م دادگایه‌ تووشی قه‌یرانی باوه‌ری پێبوون و په‌وایه‌تی (مشروعیه‌ت) بوویه‌وه، بۆیه‌ په‌نگدانه‌وه‌ی ئه‌مه‌ به‌ زه‌قی ده‌رکه‌وت چ له‌ په‌یره‌وی بانه‌رته‌ی دادگاکه‌دا که‌ زۆرجار وه‌ک به‌ربه‌سته‌ی بابه‌تی به‌دیار ده‌که‌وی‌ت چ له‌ په‌فتای نیو ده‌وله‌تی له‌ بواره‌ جیا‌جیا‌کاندا وه‌ک به‌ربه‌سته‌ی رێکاری بۆ دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی هاتوونه‌ته‌ ئاراوه‌ که‌ ئاماژه‌ به‌ گرن‌گترینیان داوه‌ له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا.

به‌رواری توێژینه‌وه‌:

وه‌رگرتن: ۲۰۱۹/۸/۵

په‌سه‌ندکردن: ۲۰۱۹/۹/۲۵

بلاو‌کردنه‌وه‌: زستانی ۲۰۲۰

وو‌شه‌ سه‌ره‌کییه‌کان

international community

the Rome Statute, crises,

legitimacy, ICC

Doi:

10.25212/lfu.qzj.5.4.13

1. پێشه‌کی:

پاراستنی مافه‌کانی مرۆف له‌ هه‌ردوو بارودۆخی ناشتی و شه‌پدا گرن‌گی خۆی هه‌یه‌، هه‌روه‌ها ریزگرتنی ده‌وله‌ت و سه‌رۆکی ده‌وله‌تان له‌ سه‌ر ئاستی نیو ده‌وله‌تی به‌نده‌ به‌ پاده‌ی پاراستنی مافه‌کانی

مرۆڤ له لایهن حوکمرانه‌وه، چونکه له‌سه‌ر ئاستی نیو ده‌وله‌تی مامه‌له‌کردن له‌گه‌ڵ ده‌سه‌لاتیکی سیاسی نادیموکراسی و پیشیلکاری مافه‌کانی مرۆڤ مه‌ترسی و زیانی گه‌وره‌ی لیده‌که‌وێته‌وه، هه‌م له‌سه‌ر ئاستی نیو ده‌وله‌تی به‌ گشتی و له‌سه‌ر ئاستی ئه‌و ده‌وله‌ته‌ی که مامه‌له‌ له‌گه‌ڵ ئه‌و جوړه ده‌سه‌لاته نادیموکراتیه ده‌کات به‌ تاییه‌تی، مه‌ترسی یه‌که‌میان بریتیه له سازدانی پشیوی و زیان گه‌ياندن به‌ ئاسایش و ئارامی نیو ده‌وله‌تی، و مه‌ترسی دووه‌میشیان بریتیه له زامن نه‌کردنی مانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتیکی نادیموکراتی، به‌مه‌ش دروستکردنی هه‌ر جوړه به‌رژه‌وه‌ندی و په‌یوه‌ندییه‌ک له‌گه‌ڵ ئه‌م جوړه ده‌وله‌تانه مه‌ترسی تیکچوون و له‌باربردنی گه‌وره‌ی هه‌یه، چونکه هه‌یج سیسته‌مێکی دیکتاتۆری پاشه‌روژی نیه و ئه‌زموون و میژوو راستی ئه‌و بابته‌ی سه‌لماندووه .

هه‌ریۆیه له‌ ریکه‌وتی (۱۷ ی ته‌موزی سالێ ۱۹۹۸) واژوو له‌سه‌ر په‌یماننامه‌ی دامه‌زراندنی دادگای تاوانی نیوده‌وله‌تی کرا و پاش چوار سال له‌ ریکه‌وتی (۱ ی ته‌موزی سالێ ۲۰۰۲) دامه‌زراندن و به‌گه‌رخستنی دادگا که هاته‌دی.

شایه‌نی باسه دامه‌زراندنی دادگای ناوبراو ئومێدێکی گه‌وره‌ی به‌خشیه مافخوراوان و سیسته‌مه سیاسیه دیموکراتیه‌کان، به‌لام له‌ راستیدا کاری دادگا که له‌ ئاست ئه‌و هیوايانه نه‌بوو که خه‌ونی پێوه ده‌بینرا، له‌به‌رئه‌وه‌ی چهند به‌ربه‌ستێک هه‌یه به‌رامبه‌ر به‌ کارامه‌بوونی ئه‌م دادگا نیوده‌وله‌تیه‌دا و گیرانی ئه‌و رۆله‌ی که له‌ پیناوی بۆی دامه‌زرێنراوه، ئه‌و به‌ربه‌ستانه‌ش بریتین له‌ به‌ربه‌ستی یاسایی و سیاسی، سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی هه‌ندیک ده‌وله‌تی زله‌یزێ وه‌ک وڵاته یه‌گه‌رتوووه‌کانی ئه‌مریکا هه‌میشه به‌ گومانن له‌ کاره‌کانی ئه‌م دادگایه و پشتیوانی ته‌واوی ناکن.

گرفت‌ی تو‌ب‌زینه‌وه:

له‌ پاش هه‌ولێکی زۆر و میژوو‌ییه‌کی درێژ کۆمه‌لگه‌ی نیو ده‌وله‌تی به‌ره‌مه‌می یه‌که‌م ده‌زگای دادگه‌ری نیو ده‌وله‌تی هه‌میشه‌یی له‌ میژوودا بۆ پاراستنی کۆمه‌لگه‌ی نیو ده‌وله‌تی به‌ ده‌سته‌یه‌ینا، که خۆی له‌ یه‌که‌م دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی هه‌میشه‌یه‌یدا ده‌بینێته‌وه، بۆ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی تۆمه‌تباران و

تاوانبارانی پیشیلی مافه‌کانی مرۆف له ههر شوین و پله وپۆستیکدا بیت، به‌لام ئه‌و خه‌ونه میژووویه ههر له سه‌ره‌تای گه‌توگۆی په‌یره‌وی به‌ره‌تی پووبه‌پووی به‌ربه‌ست و فشاری زۆر له ولاتان بۆوه به تایبته ولاته زله‌یزه‌کان و له‌سه‌رووی هه‌موویانه‌وه ولاته یه‌کگرتوووه‌کانی ئه‌مریکا، له پاش ئه‌وه‌ی (پێکه‌وتنه‌نامه‌ی رۆما) بۆ ئه‌م دادگایه له سالێ ۲۰۰۲ دا چووه‌ بواری جێبه‌جێکردنه‌وه، ئه‌وا فشار و هه‌لوێستی توند و سه‌رسه‌ختی به‌ چه‌ندین رێگای جۆراوجۆر پووبه‌پووی ئه‌رك و کاره‌ گرنگه‌کانی ئه‌م دادگایه‌ بوونه‌وه، گرنگی ئه‌م توێژینه‌وه‌مان له‌وه‌دایه‌ که وپرای ده‌ستنیشانکردنی کۆمه‌لیک له‌ گرنگترین به‌ربه‌سته‌کانی بابته‌ی و رێکاری که پووبه‌پووی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی بوونه‌ته‌وه، له‌ لایه‌کی تریش پێشنیازی چۆنیه‌تی چاره‌سه‌ری و که‌مکردنی به‌ربه‌سته‌کانی به‌رده‌م دادگا بۆ لایه‌نی به‌رپرس و گرینگیده‌ر به‌ مافه‌کانی مرۆف کردووه.

پرسیاره‌کانی توێژینه‌وه:

له‌م توێژینه‌وه‌یه‌مان هه‌ولمان داوه‌ وه‌لامی چه‌ند پرسیاریک به‌دینه‌وه‌ ئه‌ویش خۆی له‌م (۳) سێ پرسیاره‌ گه‌شته‌دا ده‌بینێته‌وه:

- 1 - ئایا دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی چ به‌ربه‌ست و رێگرییه‌کی له‌به‌رده‌م ئه‌رك و کاره‌کانیدا هه‌یه‌؟
- 2 - جۆری به‌ربه‌ست و رێگرییه‌کان چین؟
- 3 - چۆن و به‌ چ شیوه‌یه‌ک ئه‌م به‌ربه‌ستانه‌ چاره‌سه‌ریان بکړین؟

ئامانجی توێژینه‌وه:

ئامانجی ئه‌م توێژینه‌وه‌مان له‌وه‌دایه‌ که کۆمه‌لیک به‌ربه‌ست و جۆری به‌ربه‌سته‌کانی به‌رده‌م کارکردنی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی ده‌ستنیشان ده‌کات، که ئه‌رك و کاره‌کانی سه‌خت و ئالۆز ده‌کات.

گرنگی توێژینه‌وه:

به‌ هۆی بابته‌ی خودی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی وه‌ک یه‌که‌م دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی هه‌میشه‌یی جێبه‌جێکردنی دادوهری تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی گرنگی تایبته‌ی بۆ پاراستنی کۆمه‌لگای نیو ده‌وله‌تی هه‌یه، له‌و که‌سانه‌ی پیشیلی توندی مافه‌کانی مرۆف ده‌کهن و به‌ سزادانیان ناشتی

کۆمه‌لایه‌تی لیده‌که‌ویته‌وه، ئه‌مه له لایه‌ک له لایه‌کی تر گرنگی ئه‌م توێژینه‌وه‌یه له‌وه‌دایه که وێرای ده‌ستیانکردنی چه‌ندین به‌ربه‌ستی به‌رده‌م ئه‌م دادگایه کۆمه‌لیک بۆچوون و پێشنیازی چۆنیه‌تی چاره‌سه‌رکردنی زۆربه‌ی ئه‌م به‌ربه‌ستانه‌مان خستۆته‌پوو، له‌گه‌ڵ نیشاندا‌نی هۆکاری بابته‌ی و رێککاری خۆ دوورگرته‌ی عێراق له‌ چوونه‌ پال ئه‌م دادگایه ئاماژه‌یه‌کی کورت بۆ که‌یسی رێکخراوی تیرۆریستی (داعش) ده‌وله‌تی ئیسلامی له‌ عێراق و شام.

رێبازی توێژینه‌وه:

له‌ توێژینه‌وه‌که‌ماندا به‌ هۆی کاریگه‌ری به‌ربه‌سته‌کانی به‌رده‌م دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی وێرای به‌ربه‌سته بابته‌ی و رێککارییه‌کان که هه‌ندیک له‌ به‌ربه‌سته‌کان س‌روش‌تی سیاسییان هه‌یه که پێویست به‌ شیکردنه‌وه ده‌کات، هه‌روه‌ها له‌ توێژینه‌وه‌یه‌دا له‌ میان‌ه‌ی گه‌رانه‌وه‌مان بۆ ماده‌ و بره‌گه‌کانی په‌ی‌په‌وه‌ی بنه‌رته‌ی دادگا و بابته‌کانی په‌ی‌وه‌ندیدار له‌م باره‌یه‌وه بۆیه رێبازی وه‌سفی و به‌راوردکاری و شیکاریمان به‌کاره‌یناوه.

پلانی توێژینه‌وه:

ئ‌ه‌م توێژینه‌وه‌یه له‌ دوو ئا‌خاوتن پێکهاتوه:

ئا‌خاوتنی یه‌که‌م/ با‌سی به‌ربه‌سته بابته‌یه‌کانی به‌رده‌م دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی ده‌که‌م، که له‌ چوار داواکاری پێکهاتوه.

ئا‌خاوتنی دووه‌م/ با‌سی به‌ربه‌سته رێککارییه‌کانی به‌رده‌م دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی ده‌که‌م که له‌ س‌ داواکاری پێکهاتوه.

له‌ کۆتایی‌شدا گرنگترین ده‌رئه‌نجامه‌کانی ئ‌ه‌م توێژینه‌وه‌یه ده‌خه‌ینه‌پوو له‌گه‌ڵ پێشکه‌شکردنی چه‌ند پێشنیازیک.

ئا‌خاوتنی یه‌که‌م:

به‌ربه‌سته بابته‌یه‌کانی به‌رده‌م دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی

ئ‌ه‌گه‌ر بگه‌رپێینه‌وه بۆ یاسای نیو ده‌وله‌تی تاوانکاری که خۆی له‌ په‌ی‌په‌وه‌ی بنه‌رته‌ی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی دا ده‌بینیته‌وه له‌ سال‌ی ۱۹۹۸ وا‌ژوو‌کرا، کاتیک ده‌چیته‌ بواری جێبه‌جێکردنه‌وه، ده‌بینین

کۆمه‌لیک به‌ربه‌ستی بابته‌ی ڤووبه‌ڤووی ئەم دادگایه ده‌بێته‌وه، که تا ڤاده‌ی ڤاگرتنی یان دواخستن‌ی جی‌به‌جیکردنی چه‌ندین ماده‌ و ڤرگه‌ی ئەم په‌یڤه‌وه بنه‌رته‌یه‌ی دادگا که لێده‌که‌وێته‌وه. بێگومان ئەم به‌ربه‌سته بابته‌ییانه ڤه‌نگدانه‌وه‌ی بیروبو‌چوونی جیاوازی ولاتانی به‌شدار له‌و رێکه‌وتننامه‌ی (رۆما) یه، جی‌گای ئاماژه‌یه ئەم به‌ربه‌ستانه له چه‌ندین ڤووه‌وه سه‌رچاوه ده‌گرن، هه‌ر ئەمه‌ش بوو کاریگه‌ری کرده سه‌ر شیوه‌ی داپشتنی په‌یڤه‌وی بنه‌رته‌ی ئەم دادگایه که له‌سه‌ر بناغه‌ی ڤازیکردنی ولاتان به (سازان) ده‌رچوو، به‌م شیوه‌یه له ڤاش ئەوه‌ی ئەم رێکه‌وتننامه‌یه له (٢٠٠٢/٧/١) چوووه بواری جی‌به‌جیکردنه‌وه ڤووبه‌ڤووی چه‌ندین به‌ربه‌ستی بابته‌ی بوویه‌وه، که گرن‌گترینیان ده‌کرێ بیانخه‌ینه ڤوو له‌م چوار داواکاریانه‌ی خواره‌وه‌دا:

داواکاری یه‌که‌م: هه‌ژموونی (ئه‌نجومه‌نی ئاسایش)^١ له‌سه‌ر دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی:
ده‌کریت ئەم بواران‌ه‌ی که له‌ رێگه‌یه‌وه ئه‌نجومه‌نی ئاسایش کاریگه‌ری ده‌خاته سه‌ر دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی به‌م شیوه‌یه بیانخه‌ینه ڤوو:

لقی یه‌که‌م: ده‌سه‌لاتی هه‌له‌په‌ساردنی چالاک‌ی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی
به‌پێی ماده‌ی (١٦) ^٢ په‌یڤه‌وی بنه‌رته‌ی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی که به‌ ڤوونی هه‌له‌په‌ساردنی چالاک‌ی دادگا که له‌ خووه‌ ده‌گریت، واته‌ رێگا به‌ ئه‌نجومه‌نی ئاسایش ده‌دات که ده‌ستپوه‌ردان بکات له‌ کاری دادگا که له‌ حاله‌تانه‌ی خواره‌وه:

^١ ئه‌نجومه‌نی ئاسایشی سه‌ر به‌ نه‌ته‌وه یه‌کگرتووه‌کان له (١٥) ئەندام پیک‌دیت که له‌سه‌ر دوو کۆمه‌له‌ دا دابه‌ش بوونه یه‌که‌میان هه‌رپینج (٥) ولاتی زله‌یزی جیهان (ئه‌مریکا، روسیا، ئینگلستان و فره‌نسا و چین) ن ئەمانه ئەندامانی هه‌میشه‌یین، دووه‌میان (١٠) ولاتی تری جیهان که ئەندامی کاتین واته‌ هه‌ر دوو سال جارێک له‌ نیوان گشت ولاتانی جیهان ئەندامانی هه‌له‌به‌ژێردرین، ولاتانی هه‌میشه‌یی به‌ ته‌نیا مافی فیتۆیان هه‌یه و کۆمه‌لیک تایبه‌تمه‌ندی سه‌ربه‌خو و هاوبه‌شیان له‌گه‌ل کۆمه‌له‌ی گشتی نه‌ته‌وه یه‌کگرتووه‌کان هه‌یه، به‌ تایبه‌تی له‌ بواری ناشتی و ئاسایشی نیو ده‌وله‌تی، به‌پێی په‌یڤه‌وی ناوخۆی نه‌ته‌وه یه‌کگرتووه‌کان. بۆ زیاتر زانیاری ڤروانه: د. عبدالغفور کریم علی و د. هیمداد مجید علی المرزانی، المحکمة الجنائية الدولية وعلاقتها بمنظمة الأمم المتحدة، مطبعة شهاب، أربیل-العراق، ٢٠١٥، ص ٢٢.

^٢ ماده‌ی ١٦ له‌ په‌یڤه‌وی بنه‌رته‌ی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی تایبه‌ته به‌ دواخستن‌ی لیکۆلینه‌وه و دادگاییکردن:

- 1 - دواخستنی ته‌ماشاکردنی داواکه.
 - 2 - هه‌لپه‌ساردنی داواکه.
 - 3 - په‌کخستنی کاری دادگای تاوانی نیو ده‌وله‌تی بۆ ماوه‌ی سالیکی و ده‌کریت درێژ بکریته‌وه و له هه‌مان کاتدا ده‌کریت هه‌ر دوو خالی (۱ و ۲) ی سه‌ره‌وه دووباره بکریت و چه‌ندین جاری تریش به بن دیاریکردنی کاتیکی دیاریکراو که سه‌ره‌نجام له‌وانه‌یه به یه‌کجاری راگرتنی چالاکی دادگاکی لێده‌که‌ویته‌وه.
- دکتور به‌سیونی ده‌لیت: ده‌کریت ئه‌نجومه‌نی ئاسایش داوا له دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی بکات دواخستن یان هه‌لپه‌ساردن بکریت تایبته به دادگاییکردنی به مه‌رجی دیاریکراو که ئه‌مانه‌ن³:
- أ- بابته‌ی داواکه ئه‌نجومه‌نی ئاسایش برپاری پی وهر بگریت.
 - ب- مه‌زنده‌ی ئه‌نجومه‌نی ئاسایش وا بیته که ئه‌م بابته هه‌ره‌شه‌یه بۆ سه‌ر ئاشتی و ئاسایشی نیو ده‌وله‌تی.
- پیمان وایه ئه‌گه‌ر ده‌سه‌لاتی دواخستنی ته‌ماشاکردن و هه‌لپه‌ساردنی و راگرتنی کۆتاییه‌کی دیاریکراویان نه‌بیته ده‌بیته هه‌ره‌شه له‌سه‌ر ده‌سته‌به‌رکردن و پاراستنی مافه‌کانی مرۆف له‌ پرووی تاوانه‌وه، که ئه‌مه له‌ لایه‌ک له‌ لایه‌کی تره‌وه هه‌ره‌شه‌یه له‌سه‌ر سه‌ربه‌خۆیی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی وه‌کو ده‌زگایه‌کی دادگه‌ری، سه‌ره‌نجام ده‌بیته وابسته‌ی ناچاری بۆ ده‌زگایه‌کی رامیاری، ئه‌مه‌ش کاریگه‌ری نیگه‌تیف ده‌خاته سه‌ر دادگاکه و له‌ گرنگی کاره‌کانی له‌ چاوی کۆمه‌لگای نیو ده‌وله‌تیدا به‌تال ده‌کاته‌وه، بۆیه پیمان وایه دیسان ده‌بیته ئه‌م کۆت و به‌نده له‌سه‌ر ئه‌م ده‌زگا

ئه‌گه‌ر ئه‌نجومه‌نی ئاسایش داوا کرد به‌پیی به‌ندی حه‌فته‌م له‌ چارته‌ری نه‌ته‌وه یه‌کگرتووه‌کان، که لیکۆلینه‌وه یان دادگاییکردن ده‌ستپێنه‌کات یان دوا بخریته بۆ ماوه‌ی ۱۲ مانگ ئه‌وا دادگا پتویسته رابوه‌ستیت، ده‌کریت ئه‌م داواکارییه دووباره بکریته‌وه له‌ لایهن ئه‌نجومه‌نی ئاسایش به هه‌مان مه‌رج.

³ بسیونی محمود شریف: المحکمة الجنائية الدولية (نشأتها ونظامها الأساسي دراسة لتأريخ لجان التحقيق الدولية والمحاکم الجنائية الدولية السابقة)، نادي القضاة، مصر-القاهرة، ۳، ص ۱۳۷، و دراسات في القانون الدولي الإنساني، إعداد نخبة من المختصين والخبراء، تقديم دكتور مفيد شهاب، دار المستقبل العربي، مصر، ۲۰۰۰، ص ۴۵۳.

دادگه ریه نیو دهوله تیه هه لگیریت، ئه ویش به گوڤین و هه موار کردنی ماده ی (۱۶)^۴ به شیوه یه ک بوار شکۆ بۆ دادگا که بگه ریته وه و دیسان، پیمان وایه ئه م ماده یه ته نها له به رژه وهندی ولاتانی زله یز دایه. سه ره پای ئه وهی ئه م ماده یه تا کو ئیستا هیچ جار یک به کار نه هاتوه، به لام به کار هی نانی له لایهن ئه نجومه نی ئاسایشه وه ده بیته به ره به سستیکی دیاری بابه تی له به رده م دادگا که.

لقی دووه م: ده سه لات ی په وانه کردنی حاله ت یا خود که یس بۆ دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی:
له بر گهی (۱۰) ی دیبا جه ی په پره وی بنه رته تی به روونی ئاماژه به سه ره به خو یی ئه م دادگایه ده کات^۵، ئه م سه ره به خو یی دادگا که رپگری له ده سه لات و هه ژموونی ئه نجومه نی ئاسایش ناکات له په وانه کردنی ئه و تاوانانه ی که ده که ونه چوار چی وه ی کاری دادگا که وه^۶، بابه تی په وانه کردن یه کیک له گه رمترین بابه تی گفتو گو ی ولاتانی به شدار له ریکه وتن نامه ی رۆما بوو، که له میانه یه وه سێ راو بۆ چوونی له باره یه وه دروست بوو^۷.

بۆ چوونی یه که م: پیمان وابوو که نابیت ئه نجومه نی ئاسایش هیچ رۆلیکی هه بیته وه ره وه ها نا کریت دادگا که به سیاسی بکریت بۆ ئه وهی له چوار چی وه یاساییه که ی دهر نه چیت.

بۆ چوونی دووه م: پیمان وابوو که ده بیته ئه نجومه نی ئاسایش رۆلیکی گه وره ی هه بیته له پیشکه شکردنی هه ر داوا یه ک بۆ دادگا که، ئه م رایه زیاتر له ولاتانی خاوه ن ده سه لات ی زله یز بوون له ئه نجومه نی ئاسایش.

^۴ ئامانج له دانانی ماده (۱۶) نزیک کردنه وهی ولاتانی زله یزه بۆ ئه وهی بین به ئه ندام له دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی، ئه م ئامانجه تا ئه مرۆ به دی نه هاتوه وه له به ر ئه وهی نه ئه مریکا نه روسیا و نه چین نه بوون به ئه ندام له م دادگایه.

^۵ شریف عتمل ومحمد ماهر عبدالواحد، موسوعة إتفاقیات القانون الدولي الإنساني (النصوص الرسمية للاتفاقیات الدولية المصدقة والموقعة)، إصدار الهيئة الدولية للصليب الأحمر الدولي، القاهرة، الطبعة السادسة، ۲۰۰۲، ص ۶۶۶.

^۶ م ۱۳ بر گه ب له په پره وی بنه رته تی دادگای تاوانی نیو دهوله تی.

^۷ سوسن تمرخان بکه، الجرائم ضد الإنسانية في ضوء احكام النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، بیروت-لبنان، ۲۰۰۶، ص ۱۲۲-۱۲۳.

بۆچوونی سییه‌م: پێیان وابوو به‌ شیوه‌ی مامناوه‌ندی ئه‌نجومه‌نی ئاسایش ته‌نها هه‌ندیك ده‌سه‌لاتی له‌سه‌ر دادگاكه‌ هه‌بیت.

له‌ ئه‌نجامی كۆتاییدا ئه‌م ده‌سه‌لاته‌ بۆ بزواندنی داوا و په‌وانه‌کردنی بۆ دادگاكه‌ به‌پێی ماده‌ی (۱۳) سیانزه‌ به‌ سێ لایهن درا^۸.

له‌ کاتی په‌وانه‌کردنی حاله‌تییکی دیاریکراو بۆ دادگای تاوانی نیو ده‌وله‌تی ئه‌نجومه‌نی ئاسایش پێویست ناکات خۆی به‌سه‌تیه‌وه‌ به‌ ماده‌ی (۱۲/ ۱ پرگه‌ی ۲) له‌ په‌یره‌وی به‌ره‌تی دادگاكه‌، به‌لکو ئه‌و به‌پێی ئه‌حکامی به‌ندی چه‌فته‌می چارته‌ری نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتوووه‌کان کاره‌کی ئه‌نجامده‌دات، که‌واته ئه‌و ئه‌نجومه‌نه‌ رێگای پێدراوه‌ له‌ کاتی بوونی هه‌ر هه‌ره‌شه‌یه‌ک له‌سه‌ر ئاشتی و ئاسایشی نیو ده‌وله‌تی یان پرووانی کاریکی دوژمنکارانه‌ پالپشت به‌ هه‌ردوو ماده‌ی (۴۱ و ۴۲) ی چارته‌ری سه‌ره‌وه^۹. ده‌سه‌لاتی پارێزگاری ئاشتی و ئاسایشی نیو ده‌وله‌تی به‌ ئه‌نجومه‌نی ئاسایش دراوه‌. به‌م شیوه‌یه‌ په‌وانه‌کردنی تاوانیک له‌ تاوانه‌کانی تایبه‌تمه‌ند به‌ دادگاكه‌ وه‌کو په‌وانه‌کردنی حاله‌تی یاخود که‌یسی (دارفوری سودان و لیبیا)^{۱۰} پێمان وایه‌ خۆی له‌ خۆیدا ئه‌و په‌وانه‌ کردنه‌ ناگونجیت له‌گه‌ڵ (بنه‌مای

^۸ بۆ زیاتر زانیاری بپروانه‌ ماده‌ی ۱۳ که‌ تایبه‌ته‌ به‌ پیاوه‌کردنی تایبه‌تمه‌ندی به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌:

أ- دادگا ده‌توانیت پیاوه‌ی ده‌سه‌لاتی خۆی بکات سه‌باره‌ت به‌و تاوانانه‌ی که‌ له‌ ماده‌ی (۵) ی سیسته‌می سه‌ره‌کی داها‌توووه‌ به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌.

ب- ئه‌گه‌ر ئه‌نجومه‌نی ئاسایش به‌پێی به‌ندی چه‌وته‌م له‌ چارته‌ری نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتوووه‌کان، حاله‌تییکی ناردبوو داواکاری گشتی کاتیک تاوانیک یان چه‌ند تاوانیک له‌وانه‌یه‌ پرویانداوه‌.

ج- ئه‌گه‌ر داواکاری گشتی خۆی هه‌ستا به‌ ده‌ستپێکردنی لیکۆلینه‌وه‌ به‌پێی ماده‌ی ۱۵.

^۹ بۆ زیاتر زانیاری بپروانه: م ۴۱ و م ۴۲ له‌ چارته‌ری نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتوووه‌کان.

^{۱۰} بپاری ژماره (۱۹۷۰) سه‌باره‌ت به‌ په‌وانه‌کردنی حاله‌تی لیبیا بۆ دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی له‌ سالی ۲۰۱۱، و هه‌روه‌ها بپاری (۱۵۹۳) له‌ دانیشنی ژماره (۵۱۵۸) ی ئه‌نجومه‌نی ئاسایش له‌ ۲۰۰۵/۴/۳۱ بۆ ئیحاله‌کردنی بارودۆخی (دارفور-سودان) بۆ دادگایی تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی که‌ (عمر بشیر) سه‌رۆکی سودان (احمد هارون) وه‌زیری ده‌وله‌ت بۆ کاروباری ناوخۆیی پێشوو و وه‌زیری کاروباری مرۆڤایه‌تی محمد علی عبدالرحمن ناسراو به‌ (علی کوشیب) لێپرسراوی میلشیای جه‌نجه‌ویت که‌ تاوانی دژ به‌ مرۆڤایه‌تی له‌ دارفور ئه‌نجام دا. بۆ زیاتر زانیاری بپروانه: ولیم نجیب جورج نصار، مفهوم الجرائم ضد الإنسانية في القانون الدولي، الطبعة الأولى، ۲۰۰۸، ص ۴۷۷-۴۸۰. وه‌روه‌ها د. مه‌ه‌دی جابر مه‌ه‌دی، فكرة العدالة الجنائية الدولية

ته‌واوکاری) دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی که په‌زامه‌ندی له‌سه‌ر دادگه‌ری نیشتمانی ده‌کات، به‌ تاییه‌تی ولاتانی لایهن و هه‌موو ئه‌و ولاتانه‌ی تاییه‌تکاری (اختصاص) ی دادگا که په‌سه‌ندی ده‌کن، وی‌رای ئه‌وه‌ی که پی‌چه‌وانه‌ی (ماده‌ی یه‌که‌می) په‌پر‌ه‌وی بنه‌رته‌ی ئه‌م دادگایه‌سه‌باره‌ت به‌ ماده‌ی (١٦) ولاتانی ئه‌فریقی به‌ پر‌گای یه‌که‌تی ئه‌فریقا ده‌یانویست هه‌رموارکردنه‌وه‌یه‌کی ریشه‌یی بۆ ئه‌م ماده‌یه‌ بکری‌ت له‌ سالانی 2009 و 2010، به‌لام هه‌وله‌کانیان سه‌رینه‌گرت¹¹.

داواکاری دووهم: گو‌شه‌گیرکردنی هه‌داگا و به‌رته‌س‌کردنی چوا‌چیوه‌ی ده‌سه‌لاته‌کانی:
له‌م داواکارییه‌دا دوو لقی خواره‌وه ده‌خه‌ینه‌ روو که به‌شیکی گرن‌گن له‌و به‌ربه‌سته‌ باب‌ه‌تیانه‌ی که‌وا دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی رووبه‌روویان ده‌بی‌ته‌وه‌ له‌ پاش چوونه‌ بواری جی‌به‌جی‌کردنی په‌پر‌ه‌وی بنه‌رته‌ی:

ل‌قی یه‌که‌م: گو‌شه‌گیرکردنی ده‌سه‌لاته‌کان:
گه‌رانه‌وه بۆ دی‌باجه و ماده‌ی یه‌که‌می دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی نیشانمانده‌ات ئه‌م دادگایه ته‌واوکه‌ری وی‌لایه‌ی دادگه‌ری تاوانکاری نیشتمانیه‌: (دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی به‌پیی ئه‌م په‌پر‌ه‌وه بنه‌رته‌یه ده‌بی‌ته ته‌واوکه‌ری دادگه‌ری تاوانی نیشتمانی)¹².
ل‌به‌رده‌ ئه‌م ده‌قه‌ی سه‌ره‌وه پیمان ده‌لی‌ت که هه‌ر ده‌وله‌تیک خاوه‌نی سه‌روه‌رییه و تاییه‌تکاری یه‌که‌م بۆ دادگه‌ری نیشتمانی ده‌بی‌ت و به‌ پله‌ی یه‌ک دی‌ت له‌ رووی ده‌سه‌لاتی تاییه‌تکارییه‌وه، واته‌ بۆ دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی نیه‌ پراکتیزه‌ی تاییه‌تکاری له‌و تاوانانه‌ی که به‌پیی په‌پر‌ه‌وی بنه‌رته‌ی له‌ ماده‌

(دراسة في حالة دارفور) له کتییی (دراسات قانونية حول العدالة الجنائية الدولية)، مرکز أبحاث القانون المقارن، مطبعة شهاب، أربیل، ٢٠١٠، ص ٣٤.

¹¹ Jalloh, Charles C., Dapo Akande, and Max Du Plessis. "Assessing the African Union concerns about article 16 of the Rome Statute of the international criminal court." *Afr. J. Legal Stud.* 4 (2011): pp.6-8.

¹² بروانه‌ پر‌گه‌ی (١٠) ی دی‌باجه و ماده‌ی یه‌که‌م له‌ په‌پر‌ه‌وی بنه‌رته‌ی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی.

(۵)¹³ دا ئاماژه یان پیکراون بکات ته نیا به چهند مه رجیک نه بیته که له ماده (۱۷) دا هاتوه که مه رجه کان بریتین له¹⁴:

- 1 - نه گهر دادگای نیشتمانی دادگاییکردنی تۆمه تباران به تاوانی نیو دهوله تی پشتگویی خران.
- 2 - نه گهر دادگای نیشتمانی نهیتوانی له بهر ههر هوکاریک بیته ههستیته به دادگاییکردنی تۆمه تبارانی تاوانی نیو دهوله تی.

نه گهر یه کیک له و دوو مه رجه هاته دی نهوا دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی دهسه لاتی دهکرپته وه و دهتوانیته خو ی ههستیته به دادگاییکردنی نهو تۆمه تبارانه له ههر پله یه کی فهرمانه واییدا بن. کهواته له بنه رته دا نابیت تاییه تمه ندی خو ی پراکتیزه بکات ته نیا به شیوه ی ریزیه ر (استثناء) نه بیته به پیی مه رجه کانی ماده ی (۱۷) ی سه ره وه نه مه له لایه ک له لایه کی تره وه بۆمان دهرده که ویت که وا ده زگایه کی قه زایی نیو دهوله تی ملکه چ ده بیته به ویست و برپاری ده زگایه کی نیشتمانی، نه مه ش ریگری و به ره بهستیکی تری بابته یه که ریگا له چالاکی دادگا که ده گریته بۆ باشتر پاراستنی مافه کانی مرؤف.

به پیی ماده ی سه ره وه، دهوله ت ته نیا خو ی دهتوانیته به دوا داچوونی بۆ داوا ی سزایی (الدعوی الجنائیة) بکات به بی هیچ دهستیوه ردا نیکی دهره کی، هه ره وک ده زانین دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی مه به ست له دروستبوونی رزگار نه بوونی که سی تاوانبار له سزای تاوانه کانی نیو دهوله تی، که چی نه مه له دادگا کانی نیشتمانی زۆرجار لپوه رزگار بوونه¹⁵.

نه ماده (۱۷) یه و برگه (۱۰) له دیباچه و ماده (۱) ی یه کی دادگا که باس له پره نسییه کانی ته واوکاری (مبدأ التکامل) ده که ن، که به پیی خودی نه مه پره نسییه بیته دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی ده بیته ره زامه ند نه بیته له سه ر داوا یه ک که وا له لیکۆلینه وه دایه یان له دادگاییکردن دایه له لایهن دادگایه کی

¹³ بۆ زیاتر زانیاری بروانه ماده ی (۵) له په پره وی بنه رته تی دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی.

¹⁴ بۆ زیاتر زانیاری دهرباره ی مه رجه کان بروانه ماده ی ۱۷ له په پره وی بنه رته تی دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی. وه ره وه ها بروانه صلاح الدین عامر: إختصاص محكمة الجنائية بملاحقة مجرمين الحرب، له کتیبی (القانون الدولي الإنساني دليل للتطبيق على صعيد الوطني)، دار المستقبل العربي، القاهرة، الطبعة الأولى، ص ۴۷۳-۴۷۲.

¹⁵ د. سوسن تمرخان بکه، سه رچاوه ی پیشوو، ۱۰۰.

نیشتمانییه‌وه، ئەمه له لایه‌ک له لایه‌کی تره‌وه که‌سی تۆمه‌تبار که‌ پێشتر دادگایی کراوه و بریاری دادگای نیشتمانی دژ به‌ که‌سه‌که به‌ تاوانبار یان بێ تاوان که‌ دۆسیه‌که‌ی له‌ ئاستی‌کی مه‌ترسیداره‌وه نه‌بیت واته‌ پێویستی به‌ پێشکه‌شکردنی بۆ به‌رده‌م دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی نه‌بیت، له‌م حاله‌تانه تاییه‌تکاری بۆ دادگه‌ری تاوانکاری نیشتمانییه‌، بۆیه هه‌ندی‌ک له‌ یاساناسه‌کانی پشپۆر به‌ تاییه‌تی (مفوضیه‌ی سامی) ریییدراوی بالā بۆ مافه‌کانی مرو‌ف و داواکاری گشتی دادگای یوگسلافیای پێشوو و رواندا خاتوو (لويس اربو) پێیان وایه‌ ئه‌وه‌ی له‌ ماده‌دی (۱۷) دا هاتوووه‌ بۆ ولاتانی ده‌وله‌مه‌ند و پێشکه‌وتوووه‌ له‌ به‌ر به‌رژه‌وه‌ندی ئه‌وانه له‌ پرووبه‌روو بوونه‌وه‌ی ولاتانی تازه‌ پێگه‌یشتوو‌دا، چونکه هه‌زاری هه‌میشه‌ هۆکاری ئه‌و ولاتانه‌یه که‌ به‌کاری لیکۆلینه‌وه و دادگاییکردنی پێویست هه‌لنه‌ستن¹⁶. بۆیه به‌پێی ئه‌م پهره‌نسییه له‌ پرووی بابه‌تی و له‌ پرووی ریکاریشه‌وه تاییه‌تکاری (إختصاص) ی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی ئه‌وله‌ویه‌تی بۆ دادگه‌ری تاوانکاری نیشتمانی ده‌بیت. ئه‌مه‌ش به‌ر به‌سه‌تیکی تری بابه‌تی و ئاسته‌نگه له‌ به‌رده‌م ئه‌رك و کاره‌کانی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تیدا. وه‌ک ده‌بینین به‌پێی ئه‌م پهره‌نسییه له‌پێشینه‌یه له‌ هه‌ر کات و له‌ هه‌ر بوارێک بیت ماف و ده‌سه‌لات بۆ دادگه‌ری تاوانکاری نیشتمانییه به‌پێچه‌وانه‌ی هه‌ر دوو ماده‌دی (۸ و ۹) ی په‌یره‌وی به‌ره‌تی بۆ هه‌ر دوو دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی له‌ (یوگسلافیا و رواندا) تاییه‌تمه‌ندی یه‌که‌م بۆ ئه‌م دوو دادگایه‌ بوو ئینجا ریزیه‌ر بۆ دادگه‌ری نیشتمانی بوو، تاییه‌تکاری په‌گ و ریشه‌یی بۆ هه‌ردوو دادگای سه‌ره‌وه‌ بوو به‌ ریزیه‌ر بۆ دادگای نیشتمانی بوو.

ئه‌م جیاوازییه له‌ پرووی ده‌سه‌لاته‌وه له‌ نیوان هه‌ردوو دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی و دادگه‌ری نیشتمانی بۆ (یوگسلافیا و رواندا) هه‌ردوو دادگای ئاماژه‌ پیکراو تاییه‌تکاری ئه‌وه‌یان هه‌بوو که‌وا داوا له‌ دادگای نیشتمانی بکه‌ن که‌ داوای دادگه‌ری له‌ هه‌ر قۆناغی‌کی پێشچوونی دادگاییکردندا بیت، بۆ دوو دادگا که‌ بنێرن، که‌واته ئه‌م دوو دادگایه به‌ر به‌ستیان نه‌بوو، ئه‌میشه به‌ هۆی ئه‌وه‌ی ئه‌م دوو دادگایه به‌پێی بریاری ئه‌نجومه‌نی ئاسایش پالێشت به‌ به‌ندی حه‌فته‌م تاییه‌ت به‌ ئارامی و ئاسایشی نیو

¹⁶ د. صفوان مقصود خلیل: الجرائم ضد الإنسانية والإبادة الجماعية وطرق مكافحتها، الدار العربية للموسوعات بیروت- لبنان، الطبعة الأولى، ۲۰۱۰، ص ۲۶۲-۲۶۳. وهه‌روه‌ها صلاح الدین عامر، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ۴۷۲-۴۷۳.

دهوله تی دروستکرا بوون¹⁷. ئەم دوو دادگایه پله یان بهرتر بووه له دادگای نیشتمانی. لێره دا بۆمان دهرده که ویت ئەم دوو دادگا نیو دهوله تیه به راورد به دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی هه میشه یی بهر به سستیکی له م باره وه نه بووه.

لقی دووهم: بهرته سکردنی تاییه تکاریه کانی دادگا:

چهند بهر به سستیکی تری بابه تی له پرووی تاییه تمه ندی کاته وه له باره ی بهرته سکردنی تاییه تکاریه کانی دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی به م شیوه یی خواره وه هاتوو:

به پێی ماده ی (۱۱) ی په پره وی بنه ره تی دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی که ده لیت¹⁸:

1 - (دادگا تاییه تکار نیه ته نیا به و تاوانانه ی له پاش ئه وه ی په پره وی بنه ره تی ده چیه جیه جیکردنه وه) ئەنجام ده درێن.

2 - ئەگەر دهوله تیک بوو به لایهن ئه و ئەم په پره وه بنه ره تیه له پاش چوونه بواری جیه جیکردنه وه نابیت دادگا پراکتیزه ی تاییه تکاریه کانی خۆی بکات له و تاوانانه ی ئەنجام دراو له پیش چوونه بواری جیه جیکردنی په پره وی بنه ره تی دادگا له باره ی ئەو دهوله ته وه).

هه ر به پێی لۆژیک عه داله ت و پره نسیپه کانی یاسای نیو دهوله تی، تاوانه کانی دژ به مروڤایه تی و له ناو بردنی به کۆمه ل نابیت له و تاوانانه ی به سه رچوونیان (تقادم) هیه هه ژمار بکریت، لێره دا به پێی ماده ی (۱۱) ی که له سه ره وه هاتوو. تاوانباره کانی ئەنجام ده ری ئەم تاوانه ترسانا نه له سزادانیان رزگار ده بن پیمان وایه ئەمه ش خۆی له خۆیدا ئەنجام دانی تاوانیکی تره به مافی قوریانیه کان، ئەم بهرته سکردنه ی تاییه تکاریه کانی دادگا بهر به سستیکی تری گرنگی بابه تیه.

واته ئەگەر عیراق بریاریدا بییت به ئەندام له دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی ئەو دادگا ناتوانیت ته ماشای ئەو سکا لایانه بکات که ده کرین له لایهن کورده وه بۆ نموونه ئەو تاوانانه ی که پیشتر حکومه ته

¹⁷ شریف عتلم: المحكمة الجنائية الدولية (المؤسسات الدستورية والتشريعية)، الطبعة الثالثة ۲۰۰۵، ص ۱۳۷-۱۳۸ و د. صفوان مقصود خلیل، سه رچاوه ی پێشوو، ۲۶۱-۲۶۲.

¹⁸ بۆ زیاتر زانیاری بروانه ماده ی (۱۱) په پره وی بنه ره تی دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی.

یه‌ک له دوا‌ی یه‌که‌کان دژی (خه‌لکی هه‌ریمی کوردستان) نه‌نجامیان داوه، هه‌روه‌ها ئه‌و هه‌موو تاوانانه‌ی که ریک‌خراوی تیرۆریستی (داعش) نه‌نجامی داوه دژی کوردانی ئیزیدی و ئاشوری و کلدانیه‌کان له ناوچه‌ی ژێر ده‌سه‌لاتیان نا‌کریت له لایهن دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی لیکۆلینه‌وه‌ی تیدا بکریت.

3- وێرای ئه‌وه‌ی کۆمه‌له‌ی گشتی نه‌ته‌وه یه‌ک‌گرتوه‌ه‌کان له سا‌لی ١٩٧٤ پیناسه‌ی دوژمنکاری (العدوان) ی کردبوو، که له ماده‌ی (٥) ی په‌ی‌په‌وه‌ی بنه‌په‌تی دادگا هاتوو، ئه‌مه‌ش به‌پێی ماده‌ی (١٢١ و ١٢٣)¹⁹ تا‌کو هه‌فت سا‌ل له پاش چوونه‌ بورای جیه‌جی‌کردنی په‌ی‌په‌وه‌ی دادگا، ئینجا ئه‌م‌ینداری گشتی نه‌ته‌وه یه‌ک‌گرتوه‌ه‌کان له کۆنگره‌ی ولاتانی ئه‌ندام (په‌یماننامه‌ی رۆما) بۆ په‌سه‌ند‌کردنی هه‌مواری پیناسه‌ی (تاوانی دوژمنکاری) ده‌که‌ن، که‌چی تا‌کو ١٦ ی کانونی یه‌که‌می سا‌لی ٢٠١٧ له خولی شازده‌ی کۆمه‌له‌ی ولاتانی لایهن برپار له‌سه‌ر تاییه‌تکاری دادگا که به تاوانی دوژمنکاری درا²⁰، ئه‌گه‌ر له پووی ژمیریارییه‌وه به‌راوردی بکه‌ین ده‌بینین (١٥) سا‌له ئه‌م دادگایه بۆی نه‌بوو تاییه‌تکاری خۆی له‌سه‌ر تاوانبارانی (تاوانی دوژمنکاری) جیه‌جی بکات.

4- به‌پێی ماده‌ی (١٣) په‌ی‌په‌وه‌ی بنه‌په‌تی دادگا که ده‌لیت²¹ (ئه‌و سێ لایه‌نه‌ی له‌م ماده‌یه دا هاتوون ده‌توانن کیشه‌ ره‌وانه‌ی دادگا بکه‌ن)، به‌لام ولاتان ده‌یان تاوان به‌رامبه‌ر هاو‌لاتیانی خۆیان یان هاو‌لاتی ولاتی تر نه‌نجامده‌ن که‌چی له سزادانیان به‌ده‌رن، ئه‌مه‌ش به‌هۆی ئه‌وه‌ی دادگا له داواکه‌یاندا ته‌ماشای که‌سه‌کان نا‌کات، له لایهن دادگاوه ئه‌م که‌م و کو‌په‌ ده‌بیته

¹⁹ بۆ زیاتر زانیاری پ‌روانه ده‌قی هه‌ر دوو ماده‌ی ١٢١ و ١٢٣ ی په‌ی‌په‌وه‌ی بنه‌په‌تی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی که ده‌لیت:

سه‌باره‌ت به ماده‌ ١٢٣ تاییه‌ته به ریک‌خسته‌نه‌وه‌ی سیسته‌می سه‌ره‌کی:

دوا‌یی هه‌وت سا‌ل له دوا‌ی ده‌رچوونی ئه‌م سیسته‌مه سه‌ره‌کیه، ئه‌م‌ینداری گشتی نه‌ته‌وه یه‌ک‌گرتوو‌ه‌کان کۆنفرانسیک له ٥/٣١ تا ١١/٦/٢٠١٠ له (ئۆگه‌ندا و که‌مپالا) بۆ ده‌وله‌تانی ئه‌ندام بۆ هه‌موار‌کردنی ئه‌م سیسته‌مه نه‌نجام درا.

²⁰ جمعیه‌ الدول الأطراف: تقرير بشأن عملية التيسير المتعلقة بتنفيذ اختصاص المحكمة الجنائية الدولية على جريمة العدوان: Icc.Asp/16/24.

²¹ لایه‌نه‌کان: ١- ئه‌نجومه‌نی ئاسایش ٢- ده‌وله‌تی ئه‌ندام، ٣- داواکاری گشتی. بۆ زیاتر زانیاری پ‌روانه ماده‌ی ١٣ ی په‌ی‌په‌وه‌ی بنه‌په‌تی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی.

به‌ربه‌ستیکی تری بابته‌ی که مافه که‌سییه‌کان پێشیل ده‌کات، و تاوانباران که ولاتنان له سزادان پارێزراو ده‌بن

داواکاری سییه‌م: کاریگه‌رییه‌کان له رووی پارێز به‌ندییه‌وه

ئه‌وه‌ی له ماده‌دی (۲۷) په‌پر‌ه‌وی به‌نه‌رته‌ی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی دا هاتووه²²، له‌گه‌ڵ ناوه‌روکی ماده‌دی (۹۸) به‌ته‌واوی هاودژه²³، لێره‌دا ده‌رده‌که‌ویته‌ که‌وا دادگا رێگا و هۆکاریکی تری نیه‌ تاوانبارانی ئه‌نجامده‌ری تاوانه‌کانی تایبته‌ به‌ تایبه‌تکاری دادگا ئاماده‌ی به‌رده‌م دادگا بکات، له‌ ولاته‌که‌یاندا پارێز به‌ندییان هه‌یه‌ ته‌نیا له‌ کاتی چوونی یان بوونی ئه‌م تاوانبارانه‌ له‌ ولاتیکی تر دادگا بو‌ی هه‌یه‌ داوا له‌و ولاتانه‌ بکات بۆ گرتن و راده‌ستکردنیان، که‌واته‌ هه‌ر کاتیکی دادگا داوا له‌ ولاتانی تۆمه‌تبار (متهم) بکات بۆ وه‌رگرته‌ی پارێزبه‌ندی ولاته‌که‌ په‌زامه‌ندی نه‌درا له‌سه‌ر داوا‌ی دادگا به‌پێی یاسا‌کانی به‌رکاری نیشتمانی له‌م ولاته‌ ئه‌وا دادگا ناتوانیته‌ داوا له‌و ولاته‌ش بکات که‌ تۆمه‌تباری داواکراوی لێیه‌، به‌ تایبه‌تی ئه‌گه‌ر رێککه‌وتنه‌نامه‌ی رێزگرته‌ی پارێزبه‌ندی له‌ نیوان هه‌ردوو ولاتدا هه‌بێت واته‌ ولاتی تۆمه‌تبار و ولاتی دووهم که‌وا تۆمه‌تباره‌ چونکه‌ ولاتان ئاماده‌ نین کێشه‌ له‌ نیوان خۆیاندا دروستبکه‌ن،

²² بۆ زیاتر زانیاری بپروانه‌ ماده‌دی (۲۷) ی په‌پر‌ه‌وی به‌نه‌رته‌ی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی تایبته‌ به‌ په‌چاو نه‌کردنی پۆستی فه‌رمی:

1 - ئه‌م سیسته‌می به‌نه‌رته‌یییه‌ له‌سه‌ر هه‌موو که‌سێک ده‌سه‌پێنرێت به‌ شێوه‌یه‌کی یه‌کسان به‌بێ په‌چاوکردنی سیفته‌ی فه‌رمی به‌ تایبه‌تی، ئه‌گه‌ر که‌سێک سه‌رۆکی ده‌وله‌ت یان حکومه‌ت یان ئه‌ندام بوو له‌ حکومه‌ت یان په‌رله‌مان یان هه‌لبژێردراو یان فه‌رمانبه‌ری (میری) بوو، به‌رپر‌سیاریه‌تی تاوانکاری له‌سه‌ر هه‌لئاگیرێت، هه‌روه‌ها نایبته‌ هۆی که‌م‌کردنه‌وه‌ی سزاکان.

2 - پارێزبه‌ندی و رێو و شوێنه‌کان که‌ په‌یوه‌ندییان هه‌یه‌ به‌ سیفته‌ی فه‌رمی که‌سێک له‌ چوارچێوه‌ی یاسا نیشتمانییه‌کان یان نیو ده‌وله‌تییه‌کان بن نابن و رێگر بن له‌ پیاده‌کردنی ده‌سه‌لاته‌کانی دادگا.

²³ بۆ زیاتر زانیاری بپروانه‌ ماده‌دی (۹۸) ی په‌پر‌ه‌وی به‌نه‌رته‌ی دادگای تاوانی نیو ده‌وله‌تی تایبته‌ به‌ ده‌ستبه‌رداری له‌ پارێزبه‌ندی:

دادگا ناتوانیته‌ داواکاری له‌ ده‌وله‌تیکی بکات که‌ پێچه‌وانه‌ی ئه‌رکه‌ یاساییه‌ نیو ده‌وله‌تییه‌کان بێت سه‌باره‌ت به‌ پارێزبه‌ندی ده‌وله‌تان و پارێزبه‌ندی دیپلۆماسی که‌سێک یان مولکێک که‌ ده‌وله‌تی سییه‌مه‌، ته‌نها له‌ حاله‌تیکی رووده‌دات ئه‌گه‌ر دادگا توانی هاریکاری بکات له‌گه‌ڵ ده‌وله‌تی سییه‌م له‌ پێناوی ده‌ستبه‌رداری (تنازول) له‌ پارێزبه‌ندی.

لیرده‌دا دادگا ناتوانیت تاییه‌تکاری خۆی جیبه‌جی بکات ته‌نیا به‌ره‌زامه‌ندی ولاتانی تۆمه‌تبار نه‌بیت له‌هه‌ردوو بواری وهرگرته‌نی پارێزبه‌ندی و ره‌زامه‌ند بوونی له‌سه‌ر راپیچ کردنی تۆمه‌تبار له‌لایهن ده‌وله‌تی دووهم که تۆمه‌تباره‌کی لێیه‌(متواجد)، ئه‌م ماده‌یه‌ باس له‌وه‌ش ناکات که‌سی تۆمه‌تبار له‌کاتیکدا خاوه‌نی دوو ره‌گه‌زنامه‌ بیت یاخود هه‌ر بێ ره‌گه‌زنامه‌ بیت چون ئاماده‌ی به‌رده‌م دادگا ده‌کرین²⁴. ئه‌م به‌ربه‌سته‌ بابه‌تیانه‌ پیمان وایه به‌هه‌موارکردن یان لابردنی ئه‌م هاودزیه‌ دادگا ئینجا ده‌توانیت تاییه‌تکاری خۆی له‌سه‌ر ئه‌نجامده‌رانی تاوانه‌کانی هاتوو به‌پێی ماده‌ (۵) ی په‌یره‌وی بنه‌ره‌تی دادگا جیبه‌جی بکات.

داواکاری چواره‌م: ویلایه‌ی دادگا له‌باره‌ی ولاتانی نا ئه‌ندامه‌وه

به‌پێی بنه‌مای رێژه‌یی کاریگه‌ری ریکه‌وته‌نه‌کان ده‌قی ماده‌ی (۴ بره‌گه‌ ۲) له‌ په‌یره‌وی بنه‌ره‌تی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی که‌ تییدا هاتوو²⁵، وه‌روه‌ها ماده‌ی ۱۲ بره‌گه‌ ۱ که‌ جه‌خت له‌سه‌ر مه‌رجی پراکتیزه‌کردنی پسپۆری دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی ده‌که‌ن، به‌پێی ئه‌م ده‌قانه‌ی په‌یره‌وی ناوخۆیی دادگا نیشانده‌دات که‌وا په‌یره‌وی دادگا ته‌نیا ولاتانی ئه‌ندام پابه‌ند ده‌کات و ولاتانی نا ئه‌ندام هیچ پابه‌ندییه‌کی به‌ په‌یره‌وه‌که‌وه‌ نییه‌، ته‌نیا له‌ ماده‌ (۱۳ بره‌گی ب) ئه‌ویش به‌ شیوه‌ی ریز په‌ر نه‌بیت²⁶، که‌واته‌ ئه‌گه‌ر ولاتانی نا ئه‌ندام به‌ ئیڕاده‌ی تاکه‌ره‌وانه‌ خۆی تاییه‌تکاری یان پسپۆری دادگا قبول نه‌کات ئه‌وا دادگا هیچ ده‌سه‌لات و ده‌لایه‌کی به‌سه‌ره‌وه‌ نییه‌، پیمان وایه ئه‌مه‌ش ده‌بیته‌ هۆی ده‌رچوون و رزگاربوونی زۆر له‌ تاوانبارانی ئه‌نجامده‌ری تاوانه‌کانی تاییه‌ت به‌ تاییه‌تکاری دادگا که‌ له‌ ماده‌ی (۵) په‌یره‌وه‌که‌یدا هاتوو.

²⁴ فرست صوفي، بعض الثغرات الموجودة في النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية له‌ پهرتووکی دراست قانونية حول العدالة الجنائية الدولية (دارفور نموذجاً)، مركز أبحاث القانوني المقارن، مطبعة شهاب، أربيل، ۲۰۰۶، ص ۲۵۲-۲۵۴.

²⁵ بۆ زیاتر بره‌وانه: ماده‌ ۴ بره‌گه‌ ۲ له‌ په‌یره‌وی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی.

²⁶ بۆ زیاتر بره‌وانه: ماده‌ ۱۳ بره‌گه‌ ب له‌ په‌یره‌وی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی. هه‌روه‌ها بره‌وانه‌ ماده‌ی (۳۴) له‌ په‌یماننامه‌ی یاسای په‌یماننامه‌کانی قبییه‌نای سالی ۱۹۶۹ له‌ پره‌نسییه‌ گشتیه‌کان که‌ تییدا هاتوو (په‌یماننامه‌کان ماف و پابه‌ندی بۆ ولاتانی تر به‌ بێ ره‌زامه‌ندیان دروست ناکات، ده‌رئه‌نجامی ئه‌مه‌ش نابیت داوا له‌ ولاتیک بکریت به‌ جیبه‌جیکردنی ریکه‌وته‌نامه‌یه‌ک که‌ تییدا ئه‌ندام نه‌...).

هه‌روه‌ک ده‌زانین بناغه‌ی یاسایی دادگای تاوانی نیو ده‌وله‌تی ریککه‌وتننامه‌ی نیو ده‌وله‌تییه که ناسراوه به (سیسته‌می رۆما) که (۱۲۳) ولات ئەندامن و له‌مانه‌ش زیاتر له (۷۰) ولات چوونه پالی ئەمه له لایه‌ک، له لایه‌کی تر ئەم ریککه‌وتننامه نیو ده‌وله‌تییه له پیناو پاراستنی نیو ده‌وله‌تییه بۆ مافه‌کانی مرۆف، که‌واته له پووی زۆری ژماره‌ی ئەندام له پووی سروشتی ناوه‌رۆکه‌وه، ئەم ریککه‌وتنه ده‌چیته ریزبه‌ندی ریککه‌وتننامه‌ی (شارعه)²⁷. که‌چی خودی ئەم ریککه‌وتننامه‌یه جیگای مشتومره، به تایبه‌تی له لایهن ولاتانی زله‌پز که ئەندامی لایهن نین بۆ دادگا.

بۆیه پیمان وایه کیشه‌کانی ولایه‌ی یاخود ده‌سه‌لاتی دادگا به‌رامبه‌ر ولاتانی نا ئەندام به‌ربه‌ستیکێ تره له به‌ربه‌سته بابته‌یه‌کان، هه‌روه‌ک چۆن بریاری دادگا بۆ گرتنی (عمر البشیر) سه‌رۆکی سودان یش ده‌رجوو که‌چی به هۆی ئەوه‌ی سودان ئەندامی ئەم دادگایه نیه له ۲۰۰۹ تاكو ئیستا تاوانبارانی کیشه‌ی دارفوری سودان له ده‌روه‌ی دادگان هه‌رچه‌نده بریاری ئەنجومه‌نی ئاسایشی هه‌یه²⁸. هه‌روه‌ها له باره‌ی ولاتی عیراقیش که چه‌ندین تاوانی نیو ده‌وله‌تی تایبه‌تکاری دادگا که تیا‌دا ئەنجام‌دراون پیشووتر یاخود ئەگه‌ر ئیستاش تیا‌دا ئەنجام بدرین وه‌کو ئەو تاوانانه‌ی (داعش)²⁹ ئەنجامی داوه دادگا که وه‌کو

²⁷ ریککه‌وتننامه‌ی شارعه: ئەو ریککه‌وتننامه‌یه که‌وا چه‌ند لایهن (متعددة الأطراف) تیا‌دا ئەندامن بابته‌یان بنه‌مای بابته‌تی نیو ده‌وله‌تی یان بنه‌مای یاسایی دروست ده‌کات نه‌ک ته‌نیا پابه‌ندی (التزامات) ی به‌رامبه‌ره له نیاوان ده‌وله‌تان، وه‌کو ریککه‌وتننامه‌ی مافه‌کانی مرۆف و په‌په‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یه‌گرتووه‌کان نمونه‌مان بۆ ئەم جۆره ریککه‌وتننامه‌یه. به‌په‌چه‌وانه‌ی ریککه‌وتننامه‌ی گرێبه‌ستی که سه‌رچاوه‌ی پابه‌ندییه. بۆ زیاتر زانیاری بپروانه: د. مه‌دی جابر مه‌دی، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۲۵۰. ²⁸ له دوا‌ی بریاری ئەنجومه‌نی ئاسایش ژماره (۱۵۹۳)، داواکاری گشتی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی (لویس ئەکامبو) له ریکه‌وتی ۲۰۰۸/۷/۱۴ فه‌رمانی گرتنی بۆ سه‌رۆکی سودان (عمر حسن البشیر) ده‌رکرد. بۆ زیاتر زانیاری بپروانه: د. مه‌دی جابر مه‌دی، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل ۳۴. وه‌روه‌ها د. نبیل احمد حملي، جريمة إبادة الجنس البشري في القانون الدولي العام، منشأة المعارف بالإسكندرية، ۲۰۰۹ ص ۳۷۷ به دواوه.

²⁹ داعش کورته‌کراوه‌ی ده‌وله‌تی ئیسلامی له عیراق و شامه که له سالی ۲۰۱۴ سه‌دان کیلۆمه‌تری چوارگۆشه‌ی ئەم دوو ولاته‌ی داگیرکرد و چه‌ندین تاوانی نیو ده‌وله‌تی ئەنجام‌دا تاكو ۲۰۱۹، بۆ زیاتر زانیاری بپروانه: ستیفان شه‌مزی، داعش لوتکه‌ی تیرۆریزمی ئیسلامی، چاپخانه‌ی کارۆ، سلیمانی، ۲۰۱۵، ل ۹۶ به دواوه.

ولایتیکی نا ئەندام ناتوانیت ناچارى بکات به داوايهک له‌وباره‌وه به هۆى نه‌بوونی ولايه‌ی ياخود ده‌سه‌لاتی دادگاکه له‌سه‌ر ولایتیکی نا ئەندام له‌م دادگايه.

ئاخاوتنى دووهم: به‌ربه‌سته رێکارييه‌کانى به‌رده‌م دادگای تاوانکاری نيو ده‌وله‌تى

له پاش ئه‌وه‌ی له ئاخواوتنى يه‌که‌م دا هه‌ندیک له به‌ربه‌سته‌کانى بابته‌تى که دینه به‌رده‌م دادگای تاوانکاری نيو ده‌وله‌تى باسما‌ن کردن، ئه‌وا له‌م ئاخواوتنه‌دا هه‌ول ده‌ده‌ين هه‌ندیک له گرنگ‌ترین به‌ربه‌سته رێکارييه‌کانى له چوارچێوه‌ی ئه‌م داواکارییه‌نای خواره‌وه بخه‌ينه‌ روو:

پیمان وایه کاریگه‌ری ئه‌م جو‌ره به‌ربه‌ستانه ئه‌گه‌ر زیاتر نه‌بێت ئه‌وا هه‌یچی که‌متر نیه له به‌ربه‌ست و رێگری بابته‌تى به‌رده‌م ئه‌رك و سه‌رکه‌وته‌نه‌کانى دادگا له جێبه‌جێکردنى تايه‌تکاریه‌یه‌کانى به‌سه‌ر تۆمه‌تبارانى ئه‌نجامده‌ری تاوانى نيو ده‌وله‌تییدا.

داواکاری يه‌که‌م/ سه‌روه‌رى ولاتان وه‌ک به‌ربه‌ستى رێکاری

ئاشکرايه په‌رنسپى سه‌روه‌رى له دادگه‌رى تاوانکاری نيشتماني‌دا له سه‌رووى دادگه‌رى تاوانکاری نيو ده‌وله‌تى دايه، هه‌ر ئه‌مه‌ش واي‌کرد كه‌وا ولاتان چه‌مكى سه‌روه‌رى به به‌هانه و ترسى نه‌چوونه پال دادگای تاوانکاری نيو ده‌وله‌تى سه‌ره‌له‌بات وه‌كو به‌ربه‌ستى رێکاری له پال به‌ربه‌سته‌کانى ترى رێکاری دووره په‌رێزى له دادگا‌که و پالپشتى نه‌کردنى سه‌رکه‌وته‌نى ئه‌رك و کاره‌کانى بېنێته ئاراوه، ئه‌گه‌ر بگه‌رێته‌وه بۆ پێناسه‌ی سه‌روه‌رى كه دکتۆر (وه‌لید بيطار) ئاماژه‌ی پێده‌کات³⁰ "سه‌روه‌رى ده‌وله‌ت له ئاستى په‌يوه‌ندیه‌یه‌کانى نيو خۆی و نيو ده‌وله‌تی‌دا به‌ دیارده‌که‌وێت، له ئاستى نيو خۆی: ئه‌و ده‌سه‌لاته‌یه‌ که‌وا ده‌وله‌ت پراکتیزه ده‌کات له‌سه‌ر که‌سه‌کان و هه‌رێمه‌که‌ی، سه‌روه‌رى ده‌ره‌کی: ئه‌و ده‌سه‌لاته‌یه‌ که‌وا به‌کارده‌یت به‌رامبه‌ر ولاتانى تر"

ئهو ولاتانه‌ی یان زۆرێک له ولاتان وا ده‌بینین پالپشت به چه‌مكى سه‌روه‌رى ده‌وله‌ت له توانای دايه دادگایى تۆمه‌تبارانى نيو خۆی به‌پێى تايه‌تکاری (اختصاص) دادگایى بکات كه‌واته دادگه‌رى

³⁰ بۆ زیاتر زانیار بپوانه: د. ولید بيطار: القانون الدولي العام، مجد المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بیروت-

لبنان، الطبعة الأولى، ٢٠٠٨، ص ٢٩٦.

نیشتمانی (نیوخۆیی) به‌روویه‌ک له‌ روویه‌کانی سه‌روه‌ری وڵات داده‌نریت، که‌واته‌ بوونی دادگایه‌کی نیو ده‌وله‌تی بۆیان که‌م کردنه‌ له‌م سه‌روه‌ریه³¹، له‌م باره‌یه‌وه‌ ئه‌گه‌ر بگه‌ریینه‌وه‌ به‌رگی (١٠) له‌ دیباچه و ماده‌ی یه‌که‌م و ماده‌ی (١٧) هه‌موویان جه‌خت له‌سه‌ریه‌کیک له‌ گرنه‌ترین تاییه‌تمه‌ندی (اختصاص) دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی که‌ پهرنسیی ته‌واوکه‌ری له‌ نیوان دادگه‌ری دادگاکه‌ و دادگه‌ری نیشتمانی ده‌که‌ن³²، ئه‌مه‌ش به‌و واتایه‌ دیت که‌وا ئه‌گه‌ر هاتوو تاوانیک له‌ تاییه‌تکاری دادگای نیشتمانی بوو، ئه‌وا دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی بۆ یه‌ه‌یچ ریکار و کاریک ئه‌نجام بدات به‌رامبه‌ر تۆمه‌تباره‌که‌ ته‌نیا له‌م دهرفه‌تانه‌ی خواره‌وه‌ نه‌ییت³³.

1 - تیکچوونی سیسته‌می دادگه‌ری نیشتمانی (نیوخۆیی) وڵات هه‌روه‌ک له‌ یوغسلافیا و رواندا و پروویاندا.

2 - ئه‌گه‌ر هاتوو سیسته‌می دادگه‌ری نیو خۆیی په‌تی کرده‌وه‌ که‌ به‌ ئه‌رکی خۆی هه‌له‌ستیت.

3 - ئه‌گه‌ر له‌به‌ر هه‌ر هۆکاریکی تر بیت دادگه‌ری نیو خۆیی نه‌یتوانی وه‌ک نه‌بوونی سه‌ربه‌خۆیی، ئینجا بۆ ئه‌وه‌ی تۆمه‌تباران له‌ سزادانیان دهرباز نه‌بن دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی به‌پیی تاییه‌تکاری په‌یپه‌وی بنه‌په‌تی خۆی ئه‌م داویانه‌ به‌پیی ریکاریکی تاییه‌ت ته‌ماشایان ده‌کات. لێره‌دا (اوسکار سولیرا)³⁴ ده‌لێت (هه‌ر بیرۆکه‌ی تاییه‌تکاری دادگه‌ری ته‌واوکه‌ر له‌ نیوان دادگه‌ری نیشتمانی و دادگه‌ری نیو ده‌وله‌تیدا، چاره‌سه‌ریکی گونجاو و مامناوه‌ندییه‌ بۆ ئه‌و وڵاتانه‌ی ترسیان هه‌یه‌ له‌سه‌ر که‌مکردنی یان له‌ که‌دارکردنی سه‌روه‌ری وڵاته‌که‌یان.

³¹ حیدر عبدالرزاق حمید: المخاوف الدولية من إنضمام للمحكمة الدولية الجنائية، مجلة ديالى للبحوث الإنسانية، العدد: الحادي والأربعون، ٢٠٠٩، ص 400-422، به‌رده‌سته‌ له‌ تۆری ئه‌لیکترۆنی: www.iasj.net

³² بۆ زیاتر زانیاری بپروانه‌ به‌رگی (١٠) ی دیباچه‌ و ماده‌ی (١) و ماده‌ی (١٧) له‌ په‌یپه‌وی بنه‌په‌تی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی

³³ د. بسیونی محمود شریف، تقییم النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ٤٥٧.

³⁴ اوسکار سولیرا: الإختصاص القضاء التكميلي والقضاء الجنائي الدولي، مجلة الصليب الأحمر الدولي، مختارات من

اعداد ٢٠٠٢، ص ١٦٧، ناوبراو قوتابی خۆیندنی بالا دکتۆرا له‌ یاسای نیو ده‌وله‌تی، په‌یمانگای خۆیندنی بالا نیو ده‌وله‌تی،

جامعة جنيف، سویسرا، سپۆری دادوه‌ری.

ههر له باره‌ی سه‌روه‌رییه‌وه دکتۆر (وه‌لید) پێی وایه تیروانینی چه‌مکی سه‌روه‌ری په‌ها ته‌نیا به‌رژه‌وه‌ندی ده‌وله‌ت له‌به‌رچاو ده‌گرێت و ته‌نیا به‌ ئێراده‌ی ده‌وله‌ته‌که‌که‌ پابه‌ند ده‌بێت، به‌لکو ته‌نیا به‌ قه‌ده‌ر ئه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ ئامانج و سیاسه‌ته‌که‌ی ده‌گونجێت، ماف لێرده‌دا به‌ستراوه‌ته‌وه‌ به‌ بوونی هێز، ئه‌م چه‌مکه‌ بۆ سه‌روه‌ی له‌م سه‌رده‌مه‌دا نیه، ههر له‌م باره‌یه‌وه‌ پێی وایه چه‌مکی سه‌روه‌ری ناکۆکی نییه له‌گه‌ڵ ملکه‌چی ده‌وله‌ت بۆ یاسای نێو ده‌وله‌تی، چونکه ئه‌م ملکه‌چییه‌ ته‌نیا بۆ ده‌وله‌تێک نییه به‌لکو بۆ هه‌موو وڵاتێکه‌ وه‌کو چه‌ک دانان له‌ پێناو ئاشتی و ئاسایشی نێو ده‌وله‌تی، لێرده‌دا ملکه‌چی ده‌وله‌تان بۆ بنه‌مای گشتییه‌ له‌ سیاسه‌ت یه‌کسانی نیوان وڵاته‌³⁵.....

ئیمه‌ش لایه‌نگیری بۆچوونی دکتۆر وه‌لید ده‌که‌ین له‌ باره‌ی چه‌مکی سه‌روه‌رییه‌وه‌ له‌ په‌یره‌وی بنه‌ره‌تی دادگای تاوانکاری نێو ده‌وله‌تی دا کۆمه‌لیک ماده‌ده‌ و به‌رگی یاسایی جۆراوجۆر په‌یوه‌ندیدار به‌ چه‌مکی سه‌روه‌ری وه‌ک به‌ربه‌ستی رێکاری که‌ پروبه‌پرووی دادگای تاوانکاری نێو ده‌وله‌تی ده‌بن گرنگترینان ئه‌مانه‌ی خواره‌وه‌³⁶:

له‌ ماده‌ی 3 به‌رگی 3 له‌ سیسته‌می رۆما له‌ باره‌ی رێگادانی کۆبوونه‌وه‌ی دادگا له‌ ده‌وله‌تێکی تر جگه‌ له‌ ده‌وله‌تی باره‌گا، له‌ ماده‌ی 54 به‌رگی یه‌ک له‌ باره‌ی رێگه‌دانی داواکاری گشتی دادگا به‌ لێکۆلینه‌وه‌..هتد. له‌ ماده‌ی (58) دا له‌سه‌ر داوا‌ی داواکاری گشتی بۆ ده‌سته‌به‌سه‌رکردنی تۆمه‌تباران، له‌ ماده‌ی (59) بۆ رێکاری یاسایی گرتن و راپێچکردنی به‌ دادگا. له‌ ماده‌ی (88) بۆ هه‌موو هاوکارییه‌کی وڵاتان به‌رامبه‌ر دادگا. له‌ ماده‌ی (89) به‌رگی (3) هاوکاری ده‌وله‌تان بۆ گرتنی تۆمه‌تبارانی سه‌رخاکی وڵاته‌که‌یان، هه‌روه‌ک داواکاری دادگا له‌ هه‌ر دوو وڵاتی باشوری ئه‌فریقا و ئوردن بۆ گرتنی (عمر بشیر) ی سه‌رۆکی سودان له‌ داواکارییه‌کی تری به‌ربه‌سته‌کانی رێکاری زیاتر باسی لێوه‌ ده‌که‌ین، هه‌روه‌ها له‌ ماده‌ی (103) دا بۆ جێبه‌جێکردنی بریاره‌کانی زیندانیکردن له‌ هه‌رێمی وڵاتان ... هتد له‌ پاش خسته‌نه‌ پرووی بابه‌تی سه‌روه‌ری وه‌کو به‌ربه‌ستییکی رێکاری، پێمان وایه‌ زۆرێک له‌ وڵاتان به‌ به‌هانه‌ی پێشێلکردنی سه‌روه‌رییان به‌هانه‌یه‌کی لاواز و له‌ جێگای خۆی نیه ته‌نیا بۆ خۆ دوور گرتنه‌ یان دووره‌ په‌ریزییه‌ له‌ چوونه‌ پال رێکه‌وتنه‌نامه‌ی (رۆما) بۆ دادگای تاوانکاری نێو ده‌وله‌تی، چونکه ئه‌م دادگایه‌ له‌

³⁵ بروانه: د. ولید بیطار، هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل 392-393.

³⁶ بۆ زیاتر زانیاری بروانه: ده‌قی ماده‌ده‌کانی (3 و 54 و 58 و 59 و 88 و 89 و 103)

بناغه دا ههر به واژووى زۆربه ي ولاتانى جيهان پيکهاتوو به ئيراده ي خويان بووه بۆ ئه وه ي رووبه رووى تاوانه كانى نيو دهوله تى بيه وه³⁷، كه كاريگه رى و مه ترسى ئه م تاوانانه ته نيا بۆ ولا تيكي دياريكراو نين، به لكو هه ره شه يه بۆ گشت ولاتان، ئه مه له لايه ك له لايه كى تره وه چه مكى سه ره وه رى له م سه رده مه دا گۆراوه له سۆفت وي ره وه گۆراوه بۆ هاردوير واته (له ده ستپوه رنه دانه وه بۆ ده ستپوه ردان گۆراوه) وه ك نمونه ي برپارى 68 ي ئه نجومه نى ئاسايش سه ر به ري كخراوى نه ته وه يه كگرتوو ه كان له ري كه وتى (1991/4/5) له سه ر چه وساندنه وه ي ها ولاتيان له عيراق و به تاي به ت له هه ري مى كوردستان ده رچوو.

بۆيه ئه گه ر سه ره وه رى ره ها له ياسا ي نيو دهوله تى كۆندا به توندى پيى وه رده گيرا، ئه وا له قۇناغى تازهى په يوه ندي به نيو دهوله تيه كان دا ملكه چ بوونه يا خود چوونه ژير ركي فى بنه ماكانى ياسا ي نيو دهوله تى تاي به ت و به رژه وه ندي به نيو دهوله تى كۆمه لگاي نيو دهوله تى ده ييت.

داواكارى دووهم: هه ژموني ئه مريكا له سه ر دادگاي تاوانكارى نيو دهوله تى:

هه نديك ولات ته نيا به دژايه تي كردنى دامه زراندى دادگايه كى تاوانكارى هه ميشه يى نيو دهوله تى له سه رووى هه موويانه وه ئه مريكا وازى نه هينا³⁸، به لكو هه ولياندا له دارشتنى په يره وي بنه ره تى دادگا كه فشارو كاريگه رى خويان بخه نه گه ر بۆ ئه وه ي له م په يره وه دا هه نديك ماده و بره گه ي ياسا يى وا ي تي دا جي گير بكه ن كه له خزمه تى ده سه ته به رى پاريز به ندى بۆ خويان و ها ولاتيان دا ييت، له م باره وه توانيان ماده ي³⁹ 98، بچه سپين و به پيى ئه و ده سه لاتانه ي له باره گاي دادگا كه وه به ئه نجومه نى

³⁷ أوسكار سوليرا، سه رچا وه ي پيشوو، ل 167.

³⁸ ئه مريكا يه كيك له و هه وت ولاتانه بوو دژى دروستپوونى دادگاي تاوانكارى نيو دهوله تى له 17 ي ته موزى 1998 ده نكي دا له گه ل (ئيسرائيل، چين، هيندستان، عيراق، ليبيا، قه ته ر) بۆ زياتر زانبارى بپروانه، أ.د. عبدالغفور كريم على، م. سامان عبدالله عزيز: المحكمه الجنائية الدولية الثمة الأساسية للتكوين، مجلة كلية القانون و العلوم السياسية، جامعة كركوك، المجلد 1، العدد 1، سنة 2012، وهه ره وه بپروانه ((السودان المحكمه الجنائية الدولية والسودان الوصول للعدالة وحقوق المجني عليهم)) من اعداد المنظمات الثلاث: المنظمة السودانية لمناهضة التعذيب و مركز الخرطوم لحقوق الإنسان وتنمية البيئة و ايضاً المنظمة الفيدرالية الدولية لحقوق الإنسان، مائده مستديرة، الخرطوم، 2-3 اكتوبر 2005، له ري كه وتى (2018/4/1)، به رده سه له تۆرى ئه ليكترونى: <http://www.iccnw.org/documents>.

³⁹ بپروانه ماده ي 98 له په يره وي بنه ره تى دادگاي تاوانكارى نيو دهوله تى.

ئاسایش دران که له‌ویدا بالآ ده‌ستن به‌پپی مادده‌ی (۱۳ و ۱۶)⁴⁰ هاتوونه کاری خۆیان ئه‌نجامدا، وێرای ئه‌وه‌ی دژایه‌تیکردنی دروستبوونی دادگایه‌کی له‌م شیوه، به‌لام نه‌یانتوانی رێگری له‌ دروستبوونی بکه‌ن. پیمان وایه‌ زۆربه‌ی ولاتان داگیرانیان (تنازل) یان کرد ته‌نیا بۆ ئه‌وه‌ی دروستبوونی یه‌که‌م دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی له‌بار نه‌بریت، هه‌روه‌ها ئه‌و پێداگرتنه‌ی ئه‌مریکا که رۆلی زیاتر به‌ ئه‌نجومه‌نی ئاسایش بدریت بۆ ئه‌وه‌یه‌ که به‌ ئاسانی هه‌ر که‌یسیکی به‌ دلی خۆی نه‌ییت یان له‌ به‌رژه‌وه‌ندی دۆسته‌کانی نه‌ییت مافی قیتۆی تیایدا به‌کاربه‌ییت.

ئه‌مریکا ئه‌گه‌رچی نه‌یتوانی رێگری له‌ دروستبوونی دادگاکه‌ بکات به‌ ناچاری له‌سه‌رده‌می سه‌رۆک کلینتۆن له‌ رێکه‌وتی (۳۱ ديسمبر ۲۰۰۰) دا داوا له‌ بالیۆز (السفير) (دافيد شيفر) بالیۆزی گه‌رۆک تايه‌تمه‌ند به‌ بابه‌ته‌کانی تاوانه‌کانی جه‌نگ کرد که‌وا واژووی ئه‌مریکا بخاته‌ سه‌ر په‌پرهي بته‌په‌تی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی، ئه‌مه‌ هیوايه‌یه‌کی هینا کایه‌وه له‌ هه‌لویستی سه‌رسه‌ختی دژ به‌ دادگاکه، به‌لام ئه‌م هیوايه‌ هه‌ر زوو نه‌ما و (سه‌رۆک بۆش) برپاری پوچه‌لکردنی برپاره‌که‌ی کلینتۆن واژووکرد هه‌ر له‌ مانگی ئاداری ۲۰۰۱ تاكو ئیستا کورسی شاندی ئه‌مریکا له‌ دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی به‌تاله‌⁴¹.

ویلايه‌ته‌یه‌که‌گرتووه‌کانی ئه‌مریکا به‌ هیچ شیوه‌یه‌ک نایه‌وێت سه‌ربازه‌کانی له‌ جیهاندا بکه‌وێته‌ ژێر دادگای تاوانکاری نیوده‌وله‌تی، ئه‌مریکا له‌گه‌ل ئه‌وه‌ دانیه‌ دادگایه‌کی بالتر له‌ دادگای خۆی هه‌بیت بۆ دادگایی هاولاتیانی ئه‌مریکی⁴².

⁴⁰ بڕوانه هه‌ر دوو مادده‌ی (۱۳ و ۱۶) له‌ په‌پرهي بته‌په‌تی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی.

⁴¹ بۆ زیاتر زانیاری بڕوانه: ((السودان المحكمة الجنائية الدولية والسودان الوصول للعدالة وحقوق المجني عليهم))، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، و هه‌روه‌ها: هیثم المناع، مستقبل حقوق الإنسان، القانون الدولي وغياب المحكمة، دار الأهالي للنشر والتوزيع، دمشق-سوريا، ۲۰۰۵، ص ۱۸۸. و هه‌روه‌ها د. عبدالغفور كريم علی و د. سامان عبد العزيز، سه‌رچاوه‌ی پێشوو، ل ۱۹.

⁴² Gurule, Jimmy. "United States Opposition to the 1998 Rome Statute Establishing an International Criminal Court: Is the Court's Jurisdiction Truly Complementary to National Criminal Jurisdictions."

Cornell Int'l LJ 35 (2001)pp.44-45.

ئه‌مریکا ههر به‌مه‌ش نه‌وه‌ستا به‌لکو میکانیزمی تری یاسایی داهینا بۆ ڕووبه‌پووبوونه‌وه‌ی زیاتر گۆشه‌گیرکردنی دادگا که له‌سه‌ر سێ ئاستدا کاری دژ به‌ دادگا که ئه‌نجامدا⁴³.

لقی یه‌که‌م/ له‌سه‌ر ئاستی ناو‌خۆیی (ASPA⁴⁴):

له‌م ئاسته‌دا کۆنگرێسی ئه‌مریکا یه‌که‌م یاسای خۆی له‌ ئابی سالی ۲۰۰۲ دا دهرکرد به‌ ناوی (یاسای پاراستنی ئه‌وانه‌ی له‌ خزمه‌تی سه‌ربازی ئه‌مریکادان) که زۆریک له‌ به‌نده‌کانی ئه‌م یاسایه‌ رێگیرده‌کات له‌ ههر هاوکاریه‌کی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی له‌ لایه‌ک له‌ لایه‌کی تریش پارێز به‌ندی ده‌اته‌ هه‌موو ئه‌و ئه‌مریکیانه‌ی له‌ شاندی ئاشتی پارێزیدان له‌ ولاتانی تر، هه‌روه‌ها برینی پالێشتی سوپایی له‌ هه‌موو ئه‌و ولاتانه‌ی که پێشتر پالێشتی ئه‌مریکیان وهرده‌گرت ئه‌گه‌ر هاتوو بچنه‌ پال په‌پرەوی بنه‌رته‌ی رۆما. هه‌روه‌ها به‌پێی یاسای ناسراوه‌ به‌ (داگیرکردنی لاهای) سه‌ره‌وه‌ رێگا به‌ هێزه‌کانی ئه‌مریکا ده‌دات هێزی سوپا به‌کاربهێنن بۆ ئازادکردنی ههر هاو‌لاتیه‌کی ئه‌مریکی که گیرابێت یان گله‌رابێت له‌ لایهن دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تیه‌وه‌، له‌ دیبا‌جه‌ی یاسای سه‌ره‌وه‌ دا هاتوووه‌ که‌وا په‌یماننامه‌کانی نیو ده‌وله‌تی ناتوانی‌ت هیچ ولاتی‌ک که لایهن نیه‌ له‌ دادگا که پابه‌ندی نیو ده‌وله‌تی بکات، له‌ کۆتاییدا ئه‌مریکا رته‌ی ده‌کات که دادگا که هیچ ویلایه‌تیکی دادگه‌ری له‌سه‌ر هاو‌لاتیانی هه‌بێت⁴⁵. لێره‌دا بوونی هێز و سوپا و هاو‌لاتیانی ئه‌مریکا له‌ عێراق، ئه‌گه‌ر دادگا داوای ههر که‌سێکی لێبکات، ئه‌وا عێراق به‌پێی یاسای سه‌ره‌وه‌ بۆی نیه‌ هیچ هاوکاریه‌کی دادگا که بکات له‌م باره‌وه‌ ئه‌گه‌ر مه‌به‌ستیشی بێت، دیسان پیمان وایه‌ ئه‌مه‌ ته‌نیا ته‌فسیریکی ئه‌مریکیه‌ بۆ گۆشه‌گیرکردن و سێکردنی ئه‌رک و کاره‌کانی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی و به‌هێزکردنی به‌ره‌ی دژ به‌م دادگایه‌.

⁴³ هیثم المناع، مستقبل حقوق الإنسان، هه‌مان سه‌رچاوه‌، ل ۲۷.

⁴⁴ The American service- Members protection act (ASPA), August, 2002

⁴⁵ بۆ زیاتر زانیاری بپروانه: ((السودان المحكمة الجنائية الدولية والسودان الوصول للعدالة وحقوق المجني عليهم))، سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

لقی دووه‌م/ له‌سه‌ر ئاستی دوو قۆلی:

له‌ کۆتایی سالی ٢٠٠٢ ئه‌مه‌ریکا په‌یوه‌ندی به‌ زۆربه‌ی هه‌ره‌ زۆری وڵاتانی جیهانه‌وه‌ کردووه‌ تاكو له‌ گه‌لیدا رێكه‌وتنه‌نامه‌ی (Sofa) ی دوو قۆلی واژوو بکه‌ن، پالپشت به‌ ماده‌ی ٩٨ ی په‌یپه‌وی دادگاكه‌ به‌پێی بۆچوونی ئه‌مه‌ریکا ئه‌م ماده‌یه‌ رێگا ده‌دات، به‌ جیاکردنه‌وه‌ی هاوڵاتیانی ئه‌مه‌ریکا بۆ پاراستنیان له‌ هه‌ر ویلایه‌تیکه‌ی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی بۆ دادگایی نه‌کردینان له‌سه‌ر هه‌ر تاوانیکه‌ ئه‌نجامیان دا. دایه‌تی له‌و تاوانانه‌ی له‌ ماده‌ی (٥) ی په‌یپه‌وی بنه‌رته‌ی دادگاكه‌دا هاتوو، به‌پێی ئه‌و رێكه‌وتنه‌نامه‌ی نایه‌ت هه‌چ یه‌کێك له‌ هاوڵاتیان یان به‌رپرسیانی کۆن و تازه‌ و خزمه‌تکارانی سوپا و فه‌رمانبه‌رانی ئه‌مه‌ریکا راپێچی دادگاكه‌ بکری‌ن به‌بێ ر‌ه‌زاهه‌ندی ئه‌مه‌ریکا له‌م باره‌یه‌وه‌⁴⁶. پێمان وایه‌ رێكه‌وتنه‌ی ئاسایش له‌ نیوان عێراق و ئه‌مه‌ریکا و خۆسه‌پاندنی ئه‌مه‌ریکا، عێراق ناتوانی‌ت چ رێكه‌وتنه‌نامه‌ی رۆما واژوو بکات یاخود بچێته‌ پال ئه‌م دادگایه‌ ئه‌گه‌ر ئاره‌زووشی هه‌بێت، هه‌روه‌ک چۆن رێگری کرد له‌ چوونه‌ پال رێكه‌وتنه‌نامه‌ی رۆما له‌سه‌رده‌می ئه‌نجومه‌نی ده‌سه‌لات⁴⁷ له‌ عێراق، بۆیه‌ عێراق له‌ ترسی برینی هاوکاری سوپایی و هاوکارییه‌کانی تری ئه‌مه‌ریکا ناتوانی‌ت بیه‌تته‌ ئه‌ندام له‌م دادگایه‌، که‌ پێمان وایه‌ بۆشاییه‌کی گه‌وره‌ له‌ سیسته‌می یاسایی عێراقدا به‌دی ده‌کری‌ت.

⁴⁶ له‌ پاش پوو‌خانی یه‌کێتی سو‌فیه‌تی جاران ئه‌مه‌ریکا نزیکه‌ی ١٠٠ رێكه‌وتنه‌نامه‌ی دوو قۆلی ئه‌نجامداوه‌ وه‌ک رێكه‌وتنه‌نامه‌ی پارێزه‌ندی (Sofa) به‌ نموونه‌ له‌ گه‌ل (رۆمانیا، ئیسرائیل، سیرالیۆن، یه‌مه‌ن...هتد) بۆ زیاتر بر‌وانه‌: خالد بن عبدالله آل خلیف الغامدی، معوقات تطبيق القانون الدولي الجنائي امام المحكمة الجنائية الدولية، اطروحة دكتوراه غير منشورة، جامعة الرياض - السعودية، ٢٠١٣، ص ١٤٥-١٤٨. وهه‌روه‌ها: تقرير المحكمة الجنائية الدولية والسودان الوصول للعدالة الجنائية وحقوق المجني عليهم)، سرچاوه‌ی پێشوو، ص ٢٨ و هه‌روه‌ها سیروان حامد: الطبيعة القانونية للإتفاقيات وضع القوات Sofa و تأثيراتها في سيادة الدول وإستقلالها، دار الفكر الجامعي، الأسكندرية-مصر، ٢٠١٤، ص ٦٠ و ص ١٣٩، ومخلط بلقاسم، محاكمة مرتكبي جرائم الحرب امام المحكمة الجنائية الدولية، اطروحة دكتوراه غير المنشورة في القانون العام، جامعه ابي بكر بلقايد، كلية حقوق والعلوم السياسية، جزائر، ٢٠١٥ ص ٣٧٥-٣٧٦، وهه‌روه‌ها دكتور فرست صوفي، سرچاوه‌ی پێشوو، ل ٢٥١.

⁴⁷ له‌ ئه‌نجومه‌نی ده‌سه‌لات له‌ کاتی سه‌رۆکایه‌تی یه‌ک مانگه‌ی د. ایاد علاوی واژوو چوونه‌ پال دادگا ئاراسته‌ی

سکرته‌یری گشتی نه‌توه‌ به‌ گه‌رتوووه‌کان کرا به‌لام هه‌ر خۆی له‌ پاش ١٠ رۆژ له‌ ژێر فشاری ئه‌مه‌ریکا کشانه‌وه‌ی واژوو عێراقیان راگه‌یاند.

ئه‌م شیوه‌ریکه‌وتننامه‌ی سه‌ره‌وه ئه‌مریکا به‌ نه‌ینی و ئاشکرا له‌گه‌ل زۆر له‌ ولاتانی جیهان بۆ پاراستنی ئه‌مریکیه‌کان و دژ به‌ دادگاکه‌ ئه‌نجامیانی داوه‌ به‌ بۆچوونی خۆی به‌پیی مادده‌ی (۹۸) ی سه‌ره‌وه‌ ریگا پیدراون، به‌لام دکتور (محمود شریف بسیونی) ده‌لیت (پشت به‌ستن به‌ مادده‌که‌ له‌ پرووی جیبه‌جیکردنه‌وه‌ له‌ سه‌ر ریکه‌وتننامه‌ی دانانی هیز (Sofa) پالپشتیکی راست نیه‌ و هه‌له‌یه‌که‌ له‌ تفسیرکردن و ئه‌مه‌ش ده‌بیته‌ ریگا خۆشکه‌ر بۆ ولاتانی ئه‌ندام و نائه‌ندامیش له‌ دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی که‌وا ریکه‌وتننامه‌ی دوو قۆلی به‌ستن دژ به‌ رۆحی په‌پرەوی به‌نه‌رتی دادگاکه‌، هه‌روه‌ها بۆچوونی ریگخراوی لییوردنی نیو ده‌وله‌تیش پییان وایه‌ ئه‌مه‌ پیشیلکردنی مادده‌ی (۶۳) 48 ی ریکه‌وتننامه‌ی قبییه‌نايه‌ بۆ یاسای په‌یماننامه‌کان 49، ئیمه‌ش پالپشتی له‌م دوو بۆچوونانه‌ی سه‌ره‌وه‌ ده‌که‌ین.

لقى سییه‌م/ له‌ سه‌ر ئاستی ئه‌نجومه‌نی ئاسایش:

له‌ پاش هه‌ردوو هه‌نگاوی پیشووتر که‌ باسمان کردوو سه‌باره‌ت به‌ ئه‌مریکا بۆ پاراستنی ئه‌مریکیه‌کان له‌ هه‌ر بوارو ئاستیکدا بیته‌ له‌ ویلايه‌ی دادگه‌ری نیو ده‌وله‌تی که‌ به‌که‌م دادگای تاوانکاری هه‌میشه‌یی له‌ میژوودا هاته‌ کایه‌وه‌، ئه‌مجاره‌ ئه‌مریکا سه‌کۆی ئه‌نجومه‌نی ئاسایشی به‌کاره‌ینا بۆ دوو بوار به‌م شیوه‌یه‌ی خواره‌وه‌ 50.

یه‌که‌م/ بۆ زیاتر گۆشه‌گیرکردن و بێ ده‌سه‌لاتیکردنی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی له‌ چاوی خه‌لک و کۆمه‌لگای نیو ده‌وله‌تی دا.

دووهم/ بۆ پارێز به‌ندیکردنی ئه‌مریکیه‌کان له‌ هه‌ر کات و شوینییک دابن له‌ جیهان، به‌لام هه‌ر به‌ناو له‌ ژێر کاریگه‌ری بریار و شه‌رعیه‌تی ئه‌نجومه‌نی ئاسایشی نه‌ته‌وه‌ یه‌کگرتوه‌کاندان.

48 بۆ زیاتر برۆانه‌ ده‌قی مادده‌ی ۶۳ ی یاسای ریکه‌وتننامه‌کانی قبییه‌نا سالی ۱۹۶۹ ((پچرانی په‌یوه‌ندییه‌کانی دیپلۆماسی و قونسولی له‌ نیوان لایه‌نه‌کانی په‌یماننامه‌که‌ کاریگه‌ری نابیت له‌ سه‌ر په‌یوه‌ندی یاسایی نیوانیان، به‌پیی په‌یماننامه‌که‌ ته‌نیا به‌ بری ئه‌وه‌ی بوونی په‌یوه‌ندی دیپلۆماسی و قونسولی پیوست بیته‌ بۆ به‌رده‌وامی په‌یماننامه‌که‌))

49 مخلط بلقاسم، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ۳۷۵.

50 تقرير المنظمات الثلاثه حول المحكمة الجنائية الدولية والسودان الوصول للعدالة وحقوق المجني عليهم، سه‌رچاوه‌ی

پیشوو، ل ۲۹.

پیمان وایه ئەمه زالبوونیکى سلبیانه‌یه له‌سه‌ر دادگه‌ری نیو ده‌وله‌تی، ئەمه‌ش پێچه‌وانه‌ی پره‌نسیپی جیا‌کردنه‌وه‌ی نیوان ده‌سه‌لاته‌كانه و دژ به‌ سه‌ربه‌خۆیی دادگا‌كه‌یه به‌پێی پرگه‌ی نۆیه‌می دی‌باجه‌كه‌ی ومادده‌ی یه‌كه‌م له‌ په‌ی‌په‌وه‌ی بنه‌په‌تی دادگا‌كه‌⁵¹.

لێ‌رده‌ا ئە‌م‌ریکا كه‌م‌پینێکی جیهانی دژ به‌ دادگا‌كه‌ ده‌ستی پێ‌كرد بۆ كه‌م‌كردنی توانا و پراك‌تیزه‌كردنی ده‌سه‌لاته‌كانی دادگا‌كه‌ (ویلایه‌ی) هه‌روه‌ها هه‌په‌شه‌ی له‌ ئە‌نجومه‌نی ئاسایش كرد ئە‌گه‌ر پارێز به‌ندی ته‌واو به‌ نێ‌ردراوانی به‌‌شداربووانی ئە‌م‌ریکا له‌ هیزه‌كانی ناشتی پارێز نه‌ده‌ن ئە‌وا له‌و بواره‌دا هیزه‌كانی له‌ (بۆ‌سنه‌) ده‌كیشیته‌وه‌⁵²، لێ‌رده‌ا ئە‌م‌ریكا ئە‌نجومه‌نی ئاسایشی خسته‌ به‌رده‌م دوو هه‌لبژارده‌⁵³:

أ- یان ده‌بیت سه‌ربازه‌كانی ئە‌م‌ریكا ریزیه‌پ‌ری (استثناء) ی بكرین، كه‌ به‌‌شداریه‌ی له‌ هیزی ناشتی پارێزی له‌ بۆ‌سنه‌ و هه‌رسك ده‌كه‌ن.

ب- ئە‌گه‌ر پارێزه‌بە‌ندی و ریزیه‌پ‌ری هیزه‌كانی ئە‌م‌ریكا نه‌كرین ئە‌وا ئە‌م‌ریكا بێ‌ شك (مافی قیتۆ) دژ به‌ نوێ‌كردنه‌وه‌ی هیزی ناشتی پارێزی له‌ بۆ‌سنه‌ و هه‌رسك به‌كار‌دینیت.

له‌ ئە‌نجومه‌نی ئاسایش پێ‌یان وایه ئە‌م سه‌رسه‌ختییه‌ی ئە‌م‌ریكا دوو ئە‌نجامی ده‌بیت: أ: هیزه‌كانی ئە‌م‌ریكا هیچ گومانێك هه‌‌لناگریت كه‌ له‌ هه‌ر جینگایه‌ك بن تاوانی نیو ده‌وله‌تی ئە‌نجامیان داوه‌ یان ئە‌نجامی ده‌ده‌ن، بۆ ئە‌وه‌ی ئە‌م هیزانه‌ی خۆی ڕووبه‌‌پ‌روی سزای تاوانه‌كانیان نه‌بن بۆ‌یه ئە‌م پێ‌دا‌گیریه‌ ده‌كه‌ن، چونكه‌ ئە‌م‌ریكا له‌ جیهاندا می‌ژوو‌یه‌کی باشی نیه‌ له‌ ڕووی ئە‌نجامدانی پێ‌شیل‌كردنی مافه‌كانی مرۆف و تاوانه‌وه‌، وه‌كو ئە‌وه‌ی له‌ ئە‌فغانستان، نیکا‌را‌گوا ئە‌نجامیان داوه‌.

⁵¹ بۆ زیاتر بر‌وانه‌ دی‌باجه‌ و مادده‌ی یه‌كه‌م له‌ په‌ی‌په‌وه‌ی بنه‌په‌تی دادگا‌.

⁵² له‌ ۲۰۰۲/۶/۲۷ ئە‌م‌ریكا پرۆژه‌یه‌کی بریار پێ‌شكه‌شی ئە‌نجومه‌نی ئاسایش كرد بۆ پارێزه‌بە‌ندی هه‌میشه‌یی به‌‌شداربووانی ئە‌م‌ریكه‌كان له‌ بواری ناشتی پارێزی دا، به‌‌لام ئە‌نجومه‌ن ڤه‌تی كرده‌وه له‌ ۲۰۰۲/۶/۲۸ كه‌ (۱۲) ئە‌ندام دژی پرۆژه‌كه‌ ده‌نگیان دا له‌وانه‌ (ئینگلستان-فه‌رهنسا) بوون له‌ ئە‌نجامی هه‌په‌شه‌ی ئە‌م‌ریكا بۆ پاشه‌كشه‌كردن و به‌‌كارهێنانی مافی قیتۆ به‌ بریاری ژماره‌ 2002/712 S ۲۰۰۲/۶/۳۰ دووهم پرۆژه بۆ نوێ‌كردنه‌وه‌ی هیزه‌كانی ناشتی پارێزی له‌ (بۆ‌سنه‌) پێ‌شكه‌ش كرد لێ‌رده‌ا ئە‌نجومه‌نی ئاسایش به‌ ناچاری مل‌كه‌چی داوا‌كاری بوو. بۆ زیاتر بر‌وانه‌: مخلط بل‌قاسم، سه‌رچاوه‌ی پێ‌شوو، ل ۳۷۳، وه‌روه‌ها

بر‌وانه‌: خالد بن عبدالله آل خلیف الغامدی، سه‌رچاوه‌ی پێ‌شوو، ل ۱۰۱-۱۰۲.

⁵³ خالد بن عبدالله آل خلیف الغامدی، هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پێ‌شوو، ص ۱۰۲.

ب: ئەم رەفتاره‌ی ئەمریکی وێرای بیهێز و بێرێزیکردنی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی، ده‌رگا بۆ هه‌موو ئەو هی‌ز و ده‌وله‌تانه‌ی تری‌ش جگه‌ له‌ ئەمریکیه‌کان ده‌کاته‌وه‌ که‌ داوا‌ی پارێزبه‌ندی بکه‌ن، و له‌ به‌رامبه‌ر فشار و هه‌ژموونی ئەمریکا له‌سه‌ر ئەنجومه‌نی ئاسایش بریار‌ی ۱۴۲۲ له‌ ۲۰۰۲ تایبه‌ت به‌ پارێزبه‌ندی هاو‌لاتیانی و به‌ تایبه‌تی سه‌ربازه‌کان‌ی ئەمریکا له‌ هه‌موو ئەو و‌لاتانه‌ی ئەندام‌ن له‌ په‌ی‌ره‌وی به‌ن‌ه‌ته‌ی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی ده‌رچوو، ئەمریکا ئیستغالی مادده‌ی (۱۶) کردبوو که‌ ده‌کرێت هه‌ر دوا‌زه مانگ جا‌ریک نو‌ی بک‌ری‌ته‌وه‌.⁵⁴

له‌ پاش سالی‌ک سه‌ره‌رای نا‌ه‌زایی توندی و‌لاتان ئەنجومه‌نی ئاسایش له‌ ریکه‌وتی ۲۰۰۳/۶/۱۲ به‌ بریار‌ی (۱۴۸۷) نو‌ی‌کرده‌وه‌ بۆ هه‌موو به‌رپرس و فه‌رمانبه‌ران و هاو‌لاتیانی و‌لاتانی نا ئەندام له‌ په‌ی‌ره‌وی به‌ن‌ه‌ته‌ی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی، له‌ پاش کۆتایی هاتنی بریار‌ی سه‌ره‌وه‌ بۆ جا‌ری سی‌یه‌م هه‌ولیدا له‌ ماوه‌ی ۴۸ کاتر‌مێردا بۆ دوو‌باره‌کردنه‌وه‌ی له‌ ۲۰۰۴/۶/۳۰ هه‌ولیدا، به‌لام له‌ لایهن و‌لاتانی ئەندام له‌ ئەنجومه‌نی ئاسایش پ‌و‌وبه‌پ‌و‌وی نا‌ه‌زایه‌تی‌ه‌کی توند بووه‌، ناچار داواکه‌ی کشانده‌وه‌⁵⁵، پێمان وایه‌ له‌م باره‌یه‌وه‌ ئەمریکا کۆلی نه‌داوه‌ له‌ هه‌ر ده‌رفه‌تێکدا بێت به‌رژه‌وه‌ندییه‌که‌ی خۆی له‌ سه‌رووی مافه‌کان‌ی مرۆف و یاسا نیو ده‌وله‌تی‌ه‌کان داده‌نرێت بۆیه‌ به‌ شیوه‌یه‌کی ئینتقائی ئەوه‌ی پێی خۆش بێت و به‌رژه‌وه‌ندی تێیدا بێت ده‌یکات و ئەوه‌ی به‌رژه‌وه‌ندی تیا‌یدا نه‌بێت پشتگۆیی ده‌خات هه‌روه‌ک چۆن بۆ دادگاییکردنی سه‌رۆکی صربیا میلۆسۆچیچ له‌ دادگای تایبه‌ت به‌ یوغسلافیا و سه‌رۆکی سو‌دان هه‌مان شیوه‌ له‌ که‌یسی دارفور که‌ دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی هه‌میشه‌یی خۆی بێده‌نگ کرد. له‌سه‌روبه‌ندی ته‌واوبوونی ئەم تو‌ی‌زینه‌وه‌یه‌ماندا دۆخی و‌لاتی سو‌دان گۆرا سه‌رۆکی سو‌دان به‌ کوده‌تایه‌کی خه‌لکی سقیلی کۆتایی به‌ ده‌سه‌لاتی سه‌رۆک (عمر به‌شیر) له‌ (۲۰۱۹/۴/۱۱) هینرا، له‌سه‌ره‌تا سه‌رۆک ده‌ستبه‌سه‌ر کراو بۆ زیندانی خرطوم گوا‌زرایه‌وه‌، و دواتر دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی داوا‌ی

⁵⁴ به‌پێی برگی (۲) له‌ بریار‌ی (۱۴۲۲) نووسراوه‌ ئەنجومه‌نی ئاسایش له‌ ۱ ی تمه‌وز بۆ ۱۲ مانگی تر نه‌گه‌ر پێ‌ی‌وست بکات هه‌ل‌ده‌ستیت به‌ نو‌ی‌کردنه‌وه‌ی، و هه‌رگیزه‌ی له‌ م‌خل‌ط ب‌لق‌اس‌م، سه‌رچاوه‌ی پێ‌شوو، ل ۳۷۳، هه‌روه‌ها خا‌لد بن عب‌دا‌لله‌ آل خ‌لیف الغامدی، سه‌رچاوه‌ی پێ‌شوو، ل ۱۰۳.

⁵⁵ بۆ زیاتر پ‌روانه‌ خا‌لد بن عب‌دا‌لله‌ آل خ‌لیف الغامدی، سه‌رچاوه‌ی پێ‌شوو، ل ۱۰۵ و هه‌روه‌ها: ت‌ق‌ری‌ر المن‌ظ‌مات الث‌لاثه‌ حول المح‌کم‌ة الجنائیه‌ الدولیه‌، سه‌رچاوه‌ی پێ‌شوو، ل ۲۹.

پاده ستکردنی کرد به لام نه نجومه نی سهربازی کوده تاکه ره تی کرده وه که ناوبراو پاده ست بکات. پیمان وایه دهره فیه تیکی زۆرباش و گونجاوه بو ده سه لاتی تازه ی سودان که ده سه لاتی دادگای تاوانکاری نیو ده ولته تی په سه ند بکات و سه روکی پیشوو پاده ست بکات و خوی له م کیشه یه دهرباز بکات به تاییه تی که به شیر له ده سه لات نه ماوه هیچ به هانه ی سه روه ری سه روکی ولاتی نایگریتته وه، نه م که یسه ۱۰ سالی خایاند که دادگا هه موو هه ولیکی داوه بو پاده ستکردنی تۆمه تبارانی نه نجامده ری چه ندین تاوانی نیو ده ولته تی له سودان، دیسان پیمان وایه نه گهر به شیر پاده ستیش بکریت ۱۰ سال وه کو کات خوی له خویدا به ربه ستیکی تری ریکارییه له به رده م نه م دادگایه، هه روه ها پاده ستکردنی به شیر و هه قالانی پیمان وایه ده بیته لاپه ریه کی سپی به ده سه لاتی تازه ی سودان و ده بیته ولاتیکی پالپشت و هاوکار بو دادگه ری نیو ده ولته تی و که سودان زۆر پیویستی به م هه نگاوه هه یه له پاش په کخستنی ده ستور و گرتنی به شیر.

دیسان پیمان وایه نه گهر نه مریکا له سه ر نه م ره فته ره به رده وام بیت نه وا ده بیته شوینی پاراستنی زۆربه ی نه نجامده رانی تاوانه نیو ده ولته تیه کان. نه نجومه نی ئاسایش به م دوو پوویه ی له ره فته رکردنا مافی ولاتانی بی هیز ده سه ته به ری مافه کانی مرۆف ناکات و پیشیلی ده کات. له کو تاییدا پیمان وایه زۆر له و ولاتانه ی لاوازن له به رده م هه ره شه ی ئابوری و هاوکاری سهربازی نه مریکا بۆیان به ناچاری ملکه چی داواکاری نه مریکا بوونه ته وه نه مه ش به ربه ستیکی تری گرنگی ریکارییه له به رده م دادگای تاوانکاری نیو ده ولته تیدا دروست کردوو و ده یکات.

لقی چواره م: دوا هه لویستی توندی نه مریکا دژ به دادگای تاوانکاری نیو ده ولته تی:

(جۆن بۆلتۆن)⁵⁶ له یه‌که‌مین وتاری خۆیدا له‌به‌رامبه‌ر (کۆمه‌له‌ی یه‌ک‌گرتوو)⁵⁷ چه‌ندین هه‌ره‌شه و دژایه‌تی ئه‌مریکا بۆ دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی له ۲۰۱۸/۹/۱۰ دهربرێ، که له‌م خالانه‌ی خواره‌وه نیشان ده‌ده‌ین که ده‌لیت:

- 1 - ئه‌مریکا هیچ هاوکاری بۆ پیشکەوتنی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی ئه‌نجام نادات.
- 2 - دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی پشتگۆی ده‌خه‌ین تا‌کو له‌ ناخی خۆیدا به‌ریت و نه‌می‌نیت که خۆی له‌ خۆیدا مردوو.
- 3 - دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی نا په‌وايه و هیچ هاوکاری له‌گه‌ڵدا ناکه‌ین.
- 4 - هه‌ره‌شه‌ی سه‌پاندنی سزا له‌سه‌ر نوێنه‌رانی دادگا ده‌کات له‌ کاتیک ده‌ست به‌ لیکۆلینه‌وه له‌ تاوانه‌کانی شه‌ر له‌سه‌ر ئه‌مریکا بکه‌ن له‌ ئه‌فغانستان ئه‌گه‌ر هه‌بیت؟
- 5 - دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی مه‌ترسیه که نا‌کریت لێپرسینه‌وه‌ی لێبکریت، بۆیه ولاته‌که‌ی هه‌موو هه‌ولیک ده‌دات بۆ پاراستنی هاوڵاتیانی ئه‌مریکا به‌رامبه‌ر ئیش و کاره‌کانی ئه‌م دادگایه‌.
- 6 - ئه‌مریکا ناچیتته پال ئه‌م دادگایه که هه‌ره‌شه‌یه له‌سه‌ر سه‌روه‌ری ئه‌مریکا.
- 7 - ئه‌م دادگایه له‌ پرووی تیۆرییه‌وه تاوانبارانی تاوانه گه‌وره‌کان سزا ده‌دات و دادپه‌روه‌ری بۆ تاوانلێکراوان دا‌بین ده‌کات، به‌لام له‌ پرووی کردارییه‌وه ئه‌م دادگایه نا کاریگه‌ره و قاییلی لێپرسینه‌وه‌ش نیه، بۆیه له‌ واقعه‌دا ترسناکه‌.
- 8 - هه‌ره‌شه‌ی گرتنی دادوه‌ران و داواکاری گشتیه‌که‌ی ده‌کات ئه‌گه‌ر ئه‌مریکه‌کان یان ئیسرائیلیه‌کان و هاوسه‌نگه‌ران یان بگرن یان به‌دواداچوونی بۆ بکه‌ن بۆ گرتن.

⁵⁴ جۆن بۆلتۆن: راپۆژکاری ناسایشی نه‌ته‌وه‌ییه له لایهن دۆنالد ترامپ بۆ ئه‌م پۆسته ده‌ستنیشانکرا. بۆ زیاتر زانیاری به‌روانه: موقف امریکی ص‌ارم تج‌اه المح‌کمه الجنائیه الدولیه س‌هر‌دان‌کراوه له (۲۰۱۸/۱۲/۱) به‌رده‌سته له سه‌ر تۆری ئه‌لیکترۆنی: www.aljazeera.com. و ایضاً واش‌نطن تف‌رض عقوب‌ات علی المح‌کمه الجنائیه الدولیه، س‌هر‌دان‌کراوه له (۲۰۱۸/۱۲/۳)، به‌رده‌سته له سه‌ر تۆری ئه‌لیکترۆنی: www.rudaw.net

⁵⁵ کۆمه‌له‌ی یه‌ک‌گرتوو کۆمه‌له‌یه‌کی پارێزگاره‌ به‌ره‌گای له واش‌تنتۆنه له حکومه‌ت و کۆنگرێس پیکه‌اتوو.

9 - قه‌ده‌غه ده‌خه‌ینه سه‌ر دادوه‌ران داواکاری گشتی و دادگا کاتیک بیانوه‌یت سه‌ردانی ئه‌مریکا بکه‌ن و سامانیان بلۆک ده‌که‌ین له‌ سیسته‌می مافی ئه‌مریکا بگه‌ به‌ دوا‌دا‌چوونی دادگه‌ریشیان له‌گه‌ل ده‌که‌ین.

10 - دادگا که‌ په‌سه‌ندایه‌تی خۆی له‌ ده‌ستداوه‌ به‌وه که‌ ناتوانی‌ت په‌فتاری وه‌کو یه‌ک هاوسه‌نگ له‌گه‌ل هه‌موو ولاتان بکات، به‌ تایبه‌تی له‌ پاش کشانه‌وه‌ی روسیا له‌ په‌یپه‌وه‌ی رۆما که‌ دادگا که‌ لیوه به‌دی هاتوه‌.

11 - بیر له‌وه ده‌که‌ینه‌وه هه‌ندیک هه‌نگاو له‌ ئه‌نجومه‌نی ئاسایشی نیو ده‌وله‌تی ئه‌نجام به‌دین بۆ به‌ر ته‌سک‌کردنی هه‌موو ده‌سه‌لاته‌کانی دادگا که‌ ده‌سته‌به‌ری نا‌کارایی دادگه‌ری دادگا که‌ له‌سه‌ر ئه‌مریکه‌کان و دۆست و هاوسه‌نگه‌رانی که‌ نه‌چوونه‌ته‌ پال ئه‌م دادگایه‌ بکه‌ین.

12 - ترامپ سه‌رۆکی ئه‌مریکا به‌ هه‌مان شیوه‌ هه‌ره‌شه‌ی له‌ دادگا که‌ کرد.

پیمان وایه ئه‌مریکا کاریگه‌ری زۆر خراپی کردۆته‌ سه‌ر رکار و ناوبانگ و په‌سه‌ندایه‌تی ئه‌م دادگایه‌ هه‌وره‌کو له‌ خالی (۱۰) که‌ له‌سه‌ره‌وه ئاماژه‌مان پیکردوه‌ هاتوه‌ ده‌سه‌لاته‌کانی ئه‌م داگایه‌ی زۆر به‌ر ته‌سک کردوه‌ که‌ به‌ یاسا ریک‌خراون، بۆیه‌ زۆربه‌ی ولاتان پێیان خۆشه‌ و هانی ئه‌مریکا ده‌دن که‌ بچیته‌ پال ئه‌م دادگایه‌ چونکه‌ ده‌زانن به‌ی ئه‌مریکا رایی کردنی کاره‌کانی دادگا که‌ زۆر ئه‌سته‌مه‌، ئه‌مه‌ش نه‌ک له‌به‌ر خۆشه‌ویستی بۆ ئه‌مریکا به‌لکو له‌به‌ر رۆل و کاریگه‌ری زۆر خراپی ئه‌مریکا له‌سه‌ر ئه‌م دادگایه‌.

داواکاری سییه‌م: هاوکاری نه‌کردنی کۆمه‌لگای نیو ده‌وله‌تی له‌گه‌ل دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تیدا له‌م سێ (۳) لقانه‌ی خواره‌وه‌دا به‌ کورتی هاوکاری نه‌کردنی کۆمه‌لگای نیو ده‌وله‌تی له‌گه‌ل دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی ده‌خه‌ینه‌ روو:

لقی یه‌که‌م: دروستبوونی دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی

به‌ په‌وانه‌کردنی که‌یسی دارفوپی سودان له‌ لایهن ئه‌نجومه‌نی ئاسایشه‌وه بۆ دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی به‌ پێی برپاری ۱۵۹۳ له‌ ۳۱ ی ئاداری ۲۰۰۵ (عمر حسن البشیر) سه‌رۆکی سودان بوو، که‌ پێویست بوو پاده‌ستی ئه‌م دادگایه‌ بکری‌ت له‌ هه‌ر شوێنیک بگه‌ی‌ت له‌ لایهن ولاتانی ئه‌ندام له‌ دادگا و ئه‌ندام له‌

په پیرهوی رۆما که پابهندن به هاوکاریکردنی دادگای تاوانکاری نیو دهولهتی، به لām له م چهند خالانهی خوارهوه چ سه ریپچییهکانی خودی (به شیر) چ هاوکاری نه کردنی ولاتانی سه ره وه به زه ق دهرده که ویت، که خوی له خویدا بووه ته خالی لاوازی بو دادگا و خو دزینه وهی به پرسیاریه تی نیو دهوله تی ولاتان و بگره نه نجومه نی ئاسایشی نیو دهوله تیش له سه رخستنی بریار و کارهکانی دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی به و پییهی که ههر هیچ نه بیته هه موو ولاتانی ئەندامی نه ته وه یه کگرتوو هه کان پابهندن به په پیرهوی (UN) که ناشتی و ئاسایشی کۆمه لگای نیو دهوله تی له ئه رکه هه ره پێشینه کانیانه.

له راپۆرتی سالانه ی فاتو بنسودا، داواکاری گشتی دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی له به رده م ئەنجومه نی ئاسایش له برگی (۱۳) دا ئاماژه به چهند خالیکی گنگ ده کات که وه کو به هه ند وهر نه گرتنی بریاری ئەنجومه نی ئاسایش و بریارهکانی دادگا له باره ی دارفور په وه (عمر حسن البشیر) سه روکی سودان له لایهن دادگاوه داواکراوه که راده ست بکریته (۱۳۱) جار له سنوری سودان دهر باز بووه، له پاش بریاری دادگا بو راده ست کردن له ۲۰۰۹، هه ر له م ژماره یه به شیر (۱۴) جار چوو وه ته ولاتانی ئەندام له دادگا و ۱۱۷ جاریش چوو وه ته چهن دین ولاتی نا ئەندام له دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی⁵⁸.

پیمان وایه ئەم گوئ نه دانه ی سه روکی سودان به بریاری ئەنجومه نی ئاسایش و بریارهکانی دادگا ویرای داواکاری دادگا و ریکخواههکانی مافی مرؤف و یه کیتی ئه وروپا و به گرتن و راده ستکردنی به شیر، ئەمه له لایه ک بئ منه تی و له لایه کی تریش نیشاندانی بئ ریزیهی بو ئەنجومه نی ئاسایش و دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی، به مه ش په سه ندایه تی هه ردووکیان ده خاته ژیر پرسیاره وه.

لقى دووهم: کشانه وه و هه ره شه ی کشانه وه له دادگا:

کشانه وه ی ولاتان له په پیرهوی رۆما هه ره وه ها ولاتان لایهن له دادگای تاوانی نیو دهوله تی، کیشیه کی تری ریکارییه رووبه پرووی هاوکاری دادگا که بووه ته وه، که تا کو ئیستا ئەم ولاتانه کشانه ته وه یان هه ره شه ی کشانه وه یان له م دادگایه کردوو که له م خالانه ی خواره وه دهرده که یته:

⁵⁸ بیان السیده فاتو بنسودا المدعیة العامة للمحكمة الجنائية الدولية أمام مجلس الأمن بشأن الحالة في دارفور عملاً بقرار المجلس ۱۵۹۳ (۲۰۰۵) التقرير الخامس والعشرون، نشر بتاريخ ۹ حزيران ۲۰۱۷، سهردانیکراوه له (۲۰۱۹/۵/۱۵)، به رده سه ته

له سه ر تۆری ئه لیکترۆنی: www.icc-cpi.int

- 1 - وێرای واژوونه‌کردنی ده‌یان ولّات له‌سه‌ر په‌یڕه‌وی رۆما، واژوو کeshانه‌وه‌ی ئه‌مريکا و پووسيا له‌ رێکه‌وتنه‌نامه‌ی په‌یڕه‌وی رۆما⁵⁹، دامه‌زێنه‌ری دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تیه، هانی چه‌ندین ولّاتی تریشی داوه به‌ هه‌مان شێوه و هه‌مان هه‌لوێست وهربگرن بۆ لاوازکردن و هاوکاری نه‌کردنی دادگا که⁶⁰.
- 2 - هه‌ره‌شه‌ی ولّاتی فلیپین به‌ کeshانه‌وه‌ی له‌ دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی که له‌م هه‌لوێسته‌دا ده‌لێت: (هه‌موو ئه‌و ولّاتانه‌ی چوونه‌ته‌ پال دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی رازیان ده‌که‌م و هانیان ده‌ده‌م له‌م دادگایه‌ بکشی‌نه‌وه) بۆیه ئه‌مینه‌داری گشتی نه‌ته‌وه‌یه‌ کگرتووه‌کان ئاگاداری کردۆته‌وه له‌ ئازاری ٢٠١٨ به‌ کeshانه‌وه له‌م دادگایه⁶¹.
- 3 - سێ ولّاتی ئه‌فریقی هه‌ره‌شه‌ی کeshانه‌وه ده‌که‌ن له‌ دادگا⁶².
- أ- ولّاتی بوروندی: په‌رله‌مانی ئه‌م ولّاته‌ کeshانه‌وه له‌ دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی له‌ ٢٠١٦/١٠/١٢ په‌سه‌ند کرد، که‌چی ولّاتیکی لایهن بوو له‌ دادگا که و له‌ ٢٠٠٤/٩/٢١ چوونه‌ته‌ پال ئه‌م دادگایه.
- ب- آفریقیای باشوور، ئه‌م ولّاته له‌ ٢٠٠٠/١/٢٧ چوونه‌ته‌ پال ئه‌م دادگایه که ولّاتیکی گرنه‌گ و میحوه‌رییه له‌ یه‌کیته‌ی ئه‌فریقایا، که‌چی له‌سه‌ر زاری وه‌زیری دهره‌وه‌ی ئه‌م ولّاته به‌لگه‌نامه‌ی داواکاری کeshانه‌وه واژوو کردووه، به‌لام هه‌یچ هه‌نگاوێ تری نه‌ناوه بۆ ئه‌وه‌ی به‌ ته‌واوی دهرچوون له‌ ئه‌ندامیته‌ی دادگا.

⁵⁹ جمعية الدول الأطراف، تقرير المكتب عن عدم التعاون، الدورة السادسة عشر، نيويورك، ٤-١٤، كانون الأول، ٢٠١٧، ص ٥١-٥٢.
ICC-Asp/16/17

⁶⁰ المركز العربي للتربية على القانون الدولي الإنساني وحقوق الإنسان الاستاذ الدكتور محمد أمين الميداني، المحكمة الجنائية الدولية بين الإنضمام والأنسحاب، سهردانيكراوه له (٢٠١٨/١٠/٢٣)، به‌رده‌سته له سهر تۆری ئه‌لیکترۆنی:

www.acihl.org

⁶¹ رئيس الفلبين يدعو الى الانسحاب جماعي من المحكمة الجنائية الدولية، سهردانيكراوه له (٢٠١٨/١١/٣)، به‌رده‌سته له سهر تۆری ئه‌لیکترۆنی: www.youm4.com

⁶² جمعية الدول الأطراف، هه‌مان سهرچاوه ل ٧-٧.

رێکخراوی (چاودێری مافه‌کانی مرۆڤ HRW)⁶³ ده‌لێت (ده‌رچوونی ولاتی آفریقای باشوور زۆر نازار به‌خش ده‌بێت بۆ دادوهری تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی (العدالة الجنائية)، هه‌روه‌ها زۆر په‌خه‌ له‌م باره‌وه ئاراسته‌ی ده‌سه‌لاتی ئه‌م ولاته‌ ده‌کات، ئیمه‌ش هاو‌پاڤین ئه‌م ولاته‌ کاریگه‌ری زۆر خراپی ده‌بێت له‌سه‌ر پێگه‌ی دادوهری و ناو‌بانگی دادگا، دادوهری به‌ناو‌بانگ (رێچاره‌ گۆلستۆن) که‌ داواکاری گشتی دادگای تاوانکاری یۆگسلافیا و هه‌روه‌ها پواندا بووه‌ په‌خه‌ی توند ئاراسته‌ی ئه‌م هه‌لۆیسته‌ی آفریقای باشوور ده‌کات⁶⁴.

ت- ولاتی گامبیا: ئه‌م ولاته‌ له ۲۰۰۲/۶/۲۸ چوو‌ته‌ پال ئه‌م دادگایه‌ که‌ چی کۆمه‌لیک به‌هانه‌ی بۆ کشانه‌وه له‌م دادگایه‌ راگه‌یان‌دوو‌ه، وه‌کو بۆچی ولاته‌ ئه‌وروپیه‌کان سزا نادرین له‌سه‌ر مردنی کۆچه‌رانی ئه‌فریقا له‌ ده‌ریادا و بۆچی ته‌نیا سزاکان ته‌نیا بۆ ولاتانی ئه‌فریقا براوه‌ته‌وه له‌ لایهن ئه‌م دادگاوه که‌ (۱۰) له‌و که‌یسانه‌ی به‌رده‌م دادگا (۹) یان له‌سه‌ر ئه‌فریقیا‌ن.

4 - هه‌ره‌شه‌ی کشانه‌وه‌ی به‌ کۆمه‌ل و بریاری هاو‌کاری نه‌کردنی داگا، که‌ له‌ لایهن یه‌کیته‌ی ئه‌فریقایه‌ له‌ شاری سی‌رت ی لیبیا له‌ لوتکه‌ی خۆیدا ئه‌م بریاره‌ی سه‌ره‌وه‌یان داوه‌ که‌ هاو‌کاری دادگا نه‌کرێت بۆ گرتنی سه‌روکی سو‌دان و په‌خه‌ له‌ ئه‌نجومه‌نی ئاسایشی نیو ده‌وله‌تی ده‌گرن⁶⁵.

⁶³ HRW: رێکخراوی چاودێری مافه‌کانی مرۆڤ: رێکخراویکی نیو ده‌وله‌تی ناحکومه‌یه‌ بۆ چاودێریکردمی مافه‌کانی مرۆڤ له‌سه‌رانسه‌ری جیهان، له‌ ساڵی ۱۹۷۸ دامه‌زراوه‌ و باره‌گای له‌ نیویۆرک له‌ ئه‌مریکا به‌ ۲۰۰۷ خه‌لاتی (UN) وه‌رگرتوو‌ه له‌ بواری مافه‌کانی مرۆڤ.

⁶⁴ سماح اسماعیل، اشکالیه‌ العدا له‌ الدولیه‌ والساده‌ الوطنیه: بالتطبیق علی ازمه‌ المحکمه‌ الجنائیه‌ مع الدول الافریقیه، له‌ (۲۰۱۷/۲/۲۸)، به‌رده‌سته‌ له‌ سه‌ر تۆری ئه‌لیکترۆنی: www.africansc.iq

⁶⁵ رفض افریقیا التعاون مع المحکمه‌ الجنائیه: بلاوکراوه‌ له‌ رۆژنامه‌ی الجمهوریه‌ له‌ (۲۰۰۹/۹/۴)، سه‌ردانی‌کراوه‌ له‌ (۲۰۱۸/۱۰/۲۱)، به‌رده‌سته‌ له‌ سه‌ر تۆری ئه‌لیکترۆنی: www.yemeress.com، هه‌روه‌ها (أفریقیا ترفض مثول قاداتها أمام

المحکمه‌ الجنائیه‌ الدولیه‌، سه‌ردانی‌کراوه‌ له‌ (۲۰۱۷/۱۲/۱۲)، به‌رده‌سته‌ له‌ سه‌ر تۆری ئه‌لیکترۆنی: www.aljazeera.net

5 - رۆسیا له پێکه‌وتنی رۆما کشایه‌وه: مۆسکۆ له رۆژی ۲۰۱۶/۱۱/۱۶ به فهرمی واژوی خۆی کشانده‌وه له په‌رپه‌وی رۆما، که له سالی ۲۰۰۸ واژوی له‌سه‌ر کردبوو⁶⁶، پیمان وایه به هۆی تێوه‌گلان له شه‌پی جۆرجیا له ئابی ۲۰۰۸ ئهم وڵاته‌ چه‌ندین تاوانی ئه‌نجام داوه بۆ خۆ رزگارکردن له سزای تاوانه‌کانیان ئهم هه‌لۆیسته‌ی وهرگرتووه، وێرای چا‌ولێکردنی ئه‌مریکا له‌م باره‌وه به هه‌مان شپۆه.

لقى سییه‌م: داواکاری و بانگه‌وازی ته‌نگه‌تاوی دادگا:

بۆ جێبه‌جیکردنی بپاره‌کانی دادگای تاوانکاری نیوده‌وله‌تی کۆمه‌لیک بانگه‌واز و داواکاری کردوه بۆ وڵاتان تاکو هاوکاری بکه‌ن و بتوانیت بپاره‌کانی ئه‌نجومه‌نی ئاسایشی نیو ده‌وله‌تی و بپار و کار و کرده‌وه‌کانی به‌سه‌رکه‌توویی ئه‌نجام بدات، گرینگترینیان به کورتی ده‌خینه‌پوو:

1 - دادگا داوا له ئوردن و مالاوی و ئه‌فریقیای باشوور ده‌کات بۆ رینگه‌نه‌دان به سه‌رۆکی

سودان (عمر حسن البشير) له‌سه‌ر خاکی ئهم وڵاتانه و گرتنی و پاده‌ستکردنی به دادگا بکه‌ن⁶⁷.

2 - له کۆتایی سالی ۲۰۱۴ (فاتو بنسودا) داوکاری گشتی دادگا که په‌خه‌ی گرت له نه‌بوونی

هاوکاری نیو ده‌وله‌تی و هه‌ره‌شه‌ی پاگرتنی لیکۆلینه‌وه‌ی تێوه‌گلاوانی تاوانی جه‌نگ له دارفوری سودان کرد به هۆی گرنگی نه‌دانی ئه‌نجومه‌نی ئاسایش به‌و کێشه‌یه⁶⁸.

3 - راپۆرتی خولی شانزه‌هه‌می کۆمه‌له‌ی وڵاتانی لایهن له دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی،

ئاماژه‌یه‌کی پوون و ئاشکرایه که هاوکاری نیو ده‌وله‌تی کێشه‌یه‌کی گه‌وره و کاریگه‌ره

⁶⁶ رۆسیا تێبڕا من المحكمة الجنائية الدولية، سهردانیکراوه له (۲۰۱۸/۱۰/۲۳)، به‌رده‌سته‌له‌سه‌ر تۆری

ئه‌لکترۆنی: www.arabicrt.com، ایضاً رۆسیا تنسحب من النظام روما المؤسس للمحكمة الجنائية الدولية،

سهردانیکراوه له (۲۰۱۸/۱۱/۱)، به‌رده‌سته‌له‌سه‌ر تۆری ئه‌لکترۆنی: www.dw.com

⁶⁷ البشير: الذي تحدى المحكمة الجنائية الدولية، سهردانیکراوه له (۲۰۱۸/۱۰/۳۱)، به‌رده‌سته‌له‌سه‌ر تۆری ئه‌لکترۆنی:

www.all-sharq.com، وزینب شاكر السماك، هه‌روه‌ها الجنائية الدولية تحيل الأردن لمجلس الأمن لعدم اعتقال البشير.

ده‌نگوباسی الجزيرة به‌رده‌سته له. Aljazeera.net

⁶⁸ البشير، سه‌رچاوه‌ی پیشوو.

له سهر برپار و کار و کرده وه کانی دادگاهه، بۆیه له م باره یه وه کۆمه له ی ولاتانی ئەندام له دادگا، ئەنجومه نی ئاسایشی ئاگادار کردۆته وه و داوای به هاناچوونی لیده کات⁶⁹.

4 - یه کیتی ئەوروپا داوا له سودان ده کات هاوکاری له گه ل دادگای تاوانکاری نیو دهوله تی بکات و وهکو ئاگاداریه ک بۆ لاملی و سه رپێچیکردنی ئەم ولاته به رامبه ر برپاره کانی دادگا له کانونی دووهم و سالی ۲۰۱۱ دا⁷⁰، ههروه ها له ۲۰۱۸/۷/۱۰ نیگه رانی خۆی نیشاند له پاده ستنه کردنی (به شیر) به دادگا له لایهن هه ر دوو ولاتی جیبۆتی و ئەسیوپیا⁷¹، پیمان وایه هه موو ئەمانه ی سه ره وه ئامازه یه کی ترن له و سه ختیگری و هاوکاری نه کردنی دادگاهه و کاریگه ری یه کجار زۆری له سهر رێکاره کانی ئەم دادگایه دروستکردووه و دادگاهه ش زیاتر بیه یز کردووه. لێره دا به پروونی بۆمان دهرده که ویت که وا هاوکاری نه کردنی نیو دهوله تی بۆ ئەم دادگایه و که یسی گرتن و پاده ستنه کردنی سه رۆکی سودان (عمر حسن البشیر) گه وهره ترین خالی لاوازی و لاوازکردن بۆ ئەم دادگایه.

5 - فاتو بنسودا داواکاری گشتی دادگای تاوانکاری نیوده وه له تی له هه ردو و راپۆرتی سالانه ی خۆی به رده م ئەنجومه نی ئاسایش جهخت له هاوکاری نه کردنی ولاتانی ئەندام و نا ئەندام له دادگاهه ده کات، له باره ی به هاناچه چوونی دادگاهه بۆ جیه جیکردنی خۆی له سهر تۆمه تبارانی داواکراو به تایبه تی سه رۆکی سودان و چه ند به رپرسیکی تریان، ئەمه به زهقی له بڕه گه کانی (۲۹ و ۳۰ و ۳۱) چه ندين بڕه گه ی تر داوا له ئەنجومه نی ئاسایش ده کات چیتر جیه جیکردنی برپاری خویان (۱۵۹۳) له (۲۰۰۵ ز) پشنگو ئ نه خات⁷²

⁶⁹ تقرير المكتب عن عدم التعاون، سه رچاوه ی پيشوو، ICC-Asp/16/17 ل.

⁷⁰ أحمد عبداللطيف تمبرد افريقی علی الجنائية الدولية، الشرق الأوسط، جريدة العرب الحرب الدولية، العدد (۱۱۵۶۱)، تموز ۲۰۱۰، ص ۱.

⁷¹ الاتحاد الأوروبي یأسف لعدم تسليم جيبوتي وأثيوبيا البشير الى الجنائية الدولية، سه ردانیکراوه له (۲۰۱۸/۱۱/۲۹)، به رده سته له سه ر تۆری ئەلکترۆنی: www.arbie.rt.com

⁷² بيان السيدة فاتو بنسودة المدعية العامة للمحكمة الجنائية الدولية امام مجلس امن بشأن الحالة في دارفور عملا بقرار

المجلس (1593) في (2005)، التقرير الرابع والخامس عشر، به رده سته له سه ر تۆری ئەلکترۆنی: www.icc-cpi.int

سه ردانیکراوه له (2018/12/30)

دهرئه‌نجام:

له‌ کۆتایی تووژینه‌وه‌که‌ماندا گه‌یشته‌یه‌ کۆمه‌لیک دهرئه‌نجام و پێشنیاز که‌ له‌ خواره‌وه‌ هه‌ولده‌ده‌یه‌ن بیانخه‌ینه‌ روو:

ا- دهرئه‌نجام:

- 1- نه‌چوون و واژوو نه‌کردنی په‌پرەوی رۆما له‌لایهن هه‌موو ولاتانی زله‌یز به‌ تایبه‌تی ئەندامانی هه‌میشه‌یی ئەنجومه‌نی ئاسایش زیاتر کاری ئەم دادگایه‌ی سه‌خت کردووه‌.
- 2- ئەگەر چی ئەمریکا ئەندام نییه‌ له‌ ولاتانی لایهن له‌ دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی و هه‌لۆیستی خراپی هه‌یه‌ به‌رامبه‌ر به‌م دادگایه‌ و بگره‌ له‌ په‌یماننامه‌ی په‌پرەوی (رۆما) ش کشاوه‌ته‌وه‌، که‌چی له‌ کێشه‌ی سه‌رۆکی (سودان و لیبیا) له‌ په‌وانه‌کردنی بۆ دادگای تاوانکاری نیو ده‌وله‌تی به‌ هۆی ئەنجومه‌نی ئاسایشه‌وه‌ رێگر نه‌بووه‌، به‌لام ئەوه‌ به‌و مانایه‌ نییه‌ که‌ یسێکی هاوشیوه‌یان له‌ ولاتیکی دۆست هه‌مان هه‌لۆیست و هاکار ده‌بێت.
- 3- په‌وانه‌کردنی که‌ یسی به‌ هۆی ئەنجومه‌نی ئاسایشه‌وه‌ له‌ نیوان مه‌زه‌نده‌یی و به‌رژه‌وه‌ندی ولاتانی هه‌میشه‌یی ئەندام و ئینتیقائیه‌، واته‌ ئەوه‌ی مه‌به‌ستیانه‌ بریاری بۆ ده‌ده‌ن و ئەوه‌ی نه‌گونجێت له‌ گه‌ل مه‌زه‌نده‌ و به‌رژه‌وه‌ندی یه‌کێکیان ئەوه‌ پشنگۆی ده‌خرێت.
- 4- زۆربه‌ی ئەو ولاتانه‌ی کشاونه‌ته‌وه‌ یان هه‌رپه‌شه‌ی کشانه‌وه‌ ده‌که‌ن له‌م دادگایه‌ له‌ ترسی تاوانه‌کانیا نه‌وه‌یه‌ که‌ لێره‌ و له‌وئ ئەنجامیان داوه‌، بۆ ئەوه‌ی پووبه‌پرەوی دادگا نه‌بنه‌وه‌.
- 5- له‌ دوا‌ی ئەوه‌ی په‌پرەوی رۆما له‌ (۲۰۰۲) چوو به‌واری جیه‌ی جێک‌دنه‌وه‌ ئەمریکا زیاتر که‌وته‌ دژایه‌تیکردنی ئەم دادگایه‌ و چه‌ندین رێکه‌وتنه‌نامه‌ی دوو قۆلی له‌ گه‌ل ولاتانی تر ئەنجامداوه‌ بۆ ته‌سلیم نه‌کردنی ئەمریکیه‌کانی له‌و ولاتانه‌ به‌ دادگا که‌ تاوانیان ئەنجام داوه‌.
- 6- به‌هانه‌ی سه‌روه‌ری ولاتان و سه‌رانی ولاتان که‌ تاوانیان ئەنجام داوه‌ به‌ربه‌ستێکی زۆر و به‌هانه‌یه‌کی زۆری بۆ ولاتان به‌ تایبه‌ت ولاتانی عه‌ره‌بی و ئاسیای دروست کردووه‌.

- 7 - نەبوونی ویلانەى دادگا لەسەر ولاتانى نا ئەندام لەم دادگایە، لە لایەك هاوکارىیان بۆ ئەم دادگایە ئالۆز و سەخت بوو، هەروەكو لە كەیسى دارفور بۆ پادەستکردنى سەرۆكى سودان بە دەردەكەوێت.
- 8 - وێرای چەندین بانگەوازی گلهیی دادگا لە نەتەوێك یەكگرتووێكە و ئەنجومەنى ئاسایش و چەند ولاتێك لەسەر كەیسى دارفور بۆ گرتنى (عمر البشير) كە بەسەر بەستى ڕوو لە ولاتانى ئەندام و نائەندامیش دەكات، بەبێ ئەوەى ئەم ولاتانە ئێركى نێو دەولەتى خۆیان جێبەجێ بكەن، بەرامبەر دادگا كە.
- 9 - زۆربەى ولاتانى ئەندام هانى ئەمريكا دەدەن كە بچیتە پال ئەم دادگایە، لەبەر رۆلى كارىگەرى لەسەر ولاتانى تر و بۆ بەهێزکردنى ئەم دادگایە، ئەمە نەك بۆ خۆشەویستیان بێت بۆ ئەمريكا، بەلكو بۆ ئەوەى ولاتانى تر بە ئاسانى بێنە پال دادگا، چونكە ولاتان زۆربەیان چاو لە ئەمريكا دەكەن.
- 10 - لە ئەنجامى بەراوردكردنى هەردوو دادگای نێودەولەتى تاوانكارى بۆ یوغسلاڤیا و پواندا ئەو بەر بەستە بابەتێكەى نەبوو، كە دادگای تاوانكارى نێودەولەتى هەمیشەى ئیستا لەبەردەم دایە.
- 11 - جگە لە ئەو سێ لایەنەى كە لە ماددەى (۱۳) دا هاتونە هێچ بوارێكى ترى نیه دادگای تاوانكارى نێودەولەتى سكالای قوربانیهكان و زیانیكەوتوو و وەرگیرێت.
- 12 - هەموو هەولەكانى دادگای تاوانكارى نێودەولەتى بۆ گرتن و پادەستکردنى سەرۆكى سودان و تۆمەتبارانى تر لە سودان و هەواكارى نەكردنى ولاتانى لایەن و ئەوانى تر وێرای داواكارى گشتى دادگا كە لە ئەنجومەنى ئاسایش پێمانوايه ئەم بێباكيە لە سزاندانێان شەرمەزارییەكى گەورەیه بۆ كۆمەڵگای نێودەولەتى وە خۆى لە خۆیدا تاوانێكى ترە بە مافى قوربانى و زیانیكەوتوو.
- 13 - لە ڕووى كردارى و نەبێ و ناتوانی دابینی لە گەل هێچ هاولاتیەكى ئەمريكیدا ئەنجامبەدیت، بە هۆى دەستڕۆشتووى جۆراوجۆرى ئەمريكا لەسەر ولاتان دژ بە دادگا كە.
- 14 - ئەمريكا دادگا وەكو هۆكارێك بۆ ملكەچكردنى ولاتان بەكار دینیت كە پێگيرى لە سیاسەتى ئەو ناكەن لە هەردوو بوارى سلبى و ئىجابى، هەروەك چۆن بێدەنگ بوو پەزنامەندبوو لەكەیسى سودان بۆ پادەستکردنى بەشێرواوپهیمانى ولاتان بە رێكەتنامەى سۆفا دكات، وێرای هەپەشەى برینى

سه‌ربازی و هاوکاری تر له‌و ولاتانه‌ی به‌ بۆنه‌ی واژووکردنیا له‌سه‌ر په‌یماننامه‌ی رۆما په‌یره‌وی دادگا تاوانکری نیوده‌وله‌تی.

پیشنیاز:

- 1 - پیشنیاز ده‌که‌ین که هانی عیراق به‌دن بۆ ئه‌وه‌ی به‌چیته‌ پال ئه‌م دادگایه که ده‌زگایه‌کی دادگاگه‌ری گرنگی نیو ده‌وله‌تیه بۆ سزادانی تاوانبارانی ئه‌نجامده‌ری تاوانه‌کانی نیو ده‌وله‌تی که له‌ په‌یره‌وی ئه‌م دادگایه‌دا ها‌توونه.
- 2 - پیشنیاز ده‌که‌ین ولاتانی ئه‌ندام هه‌موو هه‌ولیک به‌دن ئه‌و ماده‌ و به‌رپانه‌ی یاسایی که نا‌کۆکن چ له‌ پرووی بابته‌ی یان له‌ پرووی ریکاری بۆ راییکردنی کاره‌کانی ئه‌م دادگایه به‌ شیوه‌ی سه‌رکه‌وتوو که ئه‌م به‌ربه‌ست و ماده‌ و به‌رپانه‌ هه‌مواربه‌که‌نه‌وه به‌ تایبه‌تی ماده‌ی (١٦).
- 3 - پیشنیاز ده‌که‌ین کێسی تاوانه‌کانی داعش له‌ عیراق و سوریا که ئه‌نجامیان داوه به‌ تایبه‌تی کێسی کوردانی ئیزیدی له‌ کوردستان کار له‌سه‌ر به‌کریت بۆ ره‌وانه‌کردنی بۆ دادگای تاوانکاری نیوده‌وله‌تی دیکۆمپینتی پیویست له‌و ولاتانه‌ی که ئه‌م دادگایه به‌پیی تایبه‌تمه‌ند، ئاماده‌ به‌کن که له‌ کوردستان پروویانداوه چ به‌ هۆی ده‌وله‌تییکی ئه‌ندام یان به‌ هۆی عیراق که چووه‌ پال ئه‌م دادگایه به‌دریته ئه‌م دادگایه.
- 4 - پیشنیازده‌که‌م عیراق تایبه‌تکاری له‌ دادگای تاوانکاری نیوده‌وله‌تی به‌ پیی ماده‌ی (١٢) ی ریکۆتنامه‌ی رۆما په‌سه‌ندی بکات، بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌م تاوانکارانی ئه‌م تاوانانه‌ راده‌ست به‌ دادگای تاوانکاری نیوده‌وله‌تی به‌کرین.
- 5 - پیشنیاز ده‌که‌م عیراق له‌ پرووی دادگه‌ریه‌وه داوای پیکه‌ینانی دادگایه‌کی تیکه‌لاو له‌ چه‌شنی دادگای تیکه‌لاوه‌ی لوبنان بکه‌، بۆ ئه‌وه‌ی به‌شیوه‌ی ئاسایی تاوانبارانی داعش به‌ سزای یاسایی خۆیان به‌گه‌ینن.
- 6 - پیشنیاز ده‌که‌م ئه‌گه‌ر دادگای تیکه‌لاو بوو نه‌بوو بۆ تاوانه‌کانی داعش دادگایه‌کی تایبه‌ت بۆ ئه‌و تاوانبارانه له‌ شیوه‌ی دادگای یوغسلاکیا به‌ریاری بۆ به‌دریته له‌لایهن ئه‌نجوومه‌نی ئاسایشه‌وه.
- 7 - پیشنیاز ده‌که‌م سه‌رۆکی پیشووی سوودان و هاوه‌لانی راده‌ست به‌ دادگای تاوانکاری نیوده‌وله‌تی به‌کرین به‌ تایبه‌تی که ئیستا پارێزبوندی وه‌کو سه‌رۆک ولات نه‌ماوه، چونکه

پیمانوايه ئاستی دادبینی له سیستمی دادوهری له سودان له ئاستی پپویست نییه بۆ
دادگایکردنی تۆمه تبارانی تاوانه کانی نیوده وله تی.

سه رچاوه کان:

یه که م: فهره ننگ

دوو وه م: کتیب

1 - ستیفان شه مزینی، داعش لوتکه ی تیرۆریزمی ئیسلامی، چاپخانه ی کارۆ، سلیمانی، ۲۰۱۵.

سییه م: نامه ی ماسته ر و دکتۆرا

چوارهم: ناوبه ناو

پینجه م: به لگه نامه یاساییه کان و بلاوکراوه فهرمیه کان

1 - په پره وی بنه رته تی دادگای تاوانی نیو ده وله تی.

2 - چارته ری نه ته وه یه کگرتو وه کان.

3 - په یماننامه ی فییه نا بۆ یاسای ریکه وتننامه کان سالی ۱۹۶۹.

شه شه م: سه رچاوه ئه لیکترۆنیه کان

المصادر العربية:

أولاً: المعاجم والقواميس والموسوعات:

1 - شریف عتلم ومحمد ماهر عبدالواحد، موسوعة إتفاقيات القانون الدولي الإنساني (النصوص

الرسمية للاتفاقيات الدولية المصدقة والموقعة)، إصدار الهيئة الدولية للصليب الأحمر الدولي،

القاهرة، الطبعة السادسة، ۲۰۰۲، ص ۶۶۶.

ثانياً: الكتب

1 - بسيوني محمود شريف: المحكمة الجنائية الدولية (نشأتها ونظامها الأساسي دراسة لتأريخ لجان

التحقيق الدولية والمحاکم الجنائية الدولية السابقة)، نادي القضاة، مصر-القاهرة، ط ۳.

2 - دراسات في القانون الدولي الإنساني، إعداد نخبة من المختصين والخبراء، تقديم دكتور مفيد

شهاب، دار المستقبل العربي، مصر، ۲۰۰۰.

- 3- سوسن تمرخان بکه، الجرائم ضد الإنسانية في ضوء احكام النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية، بيروت-لبنان، ٢٠٠٦.
- 4- شريف عتلم: المحكمة الجنائية الدولية (المؤسسات الدستورية والتشريعية)،، الطبعة الثالثة، ٢٠٠٥.
- 5- صفوان مقصود خليل: الجرائم ضد الإنسانية والإبادة الجماعية وطرق مكافحتها، الدار العربية للموسوعات بيروت-لبنان، الطبعة الأولى، ٢٠١٠.
- 6- عبدالغفور كريم على و د. هيمداد مجيد على المرزاني، المحكمة الجنائية الدولية وعلاقتها بمنظمة الأمم المتحدة، مطبعة شهاب، أربيل-العراق، ٢٠١٥.
- 7- فرست صوفي، بعض الثغرات الموجودة في النظام الأساسي للمحكمة الجنائية الدولية في كتاب: دراسات قانونية حول العدالة الجنائية الدولية (دارفور أنموذجاً)، مركز أبحاث القانوني المقارن، مطبعة شهاب، أربيل، ٢٠٠٦.
- 8- مهدي جابر مهدي، فكرة العدالة الجنائية الدولية (دراسة في حالة دارفور) له كتيبي (دراسات قانونية حول العدالة الجنائية الدولية)، مركز أبحاث القانون المقارن، مطبعة شهاب، أربيل، ٢٠١٠.
- 9- نبيل احمد حلمي، جريمة إبادة الجنس البشري في القانون الدولي العام، منشأة المعارف بالإسكندرية، ٢٠٠٩.
- 10 - وليد بيطار: القانون الدولي العام، مجد المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت-لبنان، الطبعة الأولى، ٢٠٠٨.
- 1 1 - وليم نجيب جورج نصار، مفهوم الجرائم ضد الإنسانية في القانون الدولي ، الطبعة الأولى، ٢٠٠٨.
- 1 2 - هيثم المناع، مستقبل حقوق الإنسان، القانون الدولي وغياب المحكمة، دار الأهالي للنشر والتوزيع، دمشق-سوريا، ٢٠٠٥.
- 1 3 - سيروان حامد: الطبيعة القانونية للإتفاقيات وضع القوات Sofa و تأثيراتها في سيادة الدول وإستقلالها، دار الفكر الجامعي، الأسكندرية-مصر، ٢٠١٤.

ثالثاً: الرسائل و الاطاريح الجامعية

- 4 1 - مخلط بلقاسم، محاكمة مرتكبي جرائم الحرب امام المحكمة الجنائية الدولية، اطروحة دكتوراه غير المنشورة في القانون العام، جامعه ابي بكر بلقايد، كلية حقوق والعلوم السياسية، جزائر، ٢٠١٥.
- 5 1 - خالد بن عبدالله آل خليف الغامدي، معوقات تطبيق القانون الدولي الجنائي امام المحكمة الجنائية الدولية، اطروحة دكتوراه غير منشورة، جامعة الرياض - السعودية، 2013.

رابعاً: الدوريات

- 1 - أوسكار سوليرا: الإختصاص القضاء التكميلي والقضاء الجنائي الدولي، مجلة الصليب الأحمر الدولي، مختارات من اعداد ٢٠٠٢.
- 2 - عبدالغفور كريم على، م. سامان عبدالله عزيز: المحكمة الجنائية الدولية الثمة الأساسية للتكوين، مجلة كلية القانون و العلوم السياسية، جامعة كركوك، المجلد ١، العدد ١، سنة ٢٠١٢،
- 3 - أحمد عبداللطيف تمرّد افريقي على الجنائية الدولية ، الشرق الأوسط، جريدة العرب الحرب الدولية، العدد (١١٥٦١)، تموز ٢٠١٠.

خامساً: القوانين

مجموعة من مواد القانون:

- (1) نظام روما 1998.
- (2) اتفاقية فيينا 1969.
- (3) مجموعة من قرارات مجلس الأمن والجمعية عامة.

سادساً: المصادر الإلكترونية

- 1 - The American service- Members protection act (ASPA), August, 2002
- 2 - Jalloh, Charles C., Dapo Akande, and Max Du Plessis. "Assessing the African Union concerns about article 16 of the Rome Statute of the international criminal court." Afr. J. Legal Stud. 4 (2011): 5.
- 3 - Gurule, Jimmy. "United States Opposition to the 1998 Rome Statute Establishing an International Criminal Court: Is the Court's Jurisdiction Truly Complementary to National Criminal Jurisdictions." Cornell Int'l LJ 35 (2001),.

- 4- حيدر عبدالرزاق حميد: المخاوف الدولية من إنضمام المحكمة الدولية الجنائية، مجلة ديالى للبحوث الإنسانية، العدد: الحادي والأربعون، ٢٠٠٦، بهردهسته له تۆرى ئهليكترونى: www.iasj.net
- 5- السودان المحكمة الجنائية الدولية والسودان الوصول للعدالة وحقوق المجني عليهم)) من اعداد المنظمات الثلاثة: المنظمة السودانية لمناهضة التعذيب و مركز الخرطوم لحقوق الإنسان وتنمية البيئة و ايضاً المنظمة الفيدرالية الدولية لحقوق الإنسان، مائده مستديرة، الخرطوم، ٢-٣ اكتوبر ٢٠٠٥، بهردهسته له تۆرى ئهليكترونى: <http://www.iccnw.org/documents>
- 6- موقف امريكي صارم تجاه المحكمة الجنائية الدولية بهردهسته له سهر تۆرى ئهليكترونى: www.aljazeera.com
- 7- واشنطن تفرض عقوبات على المحكمة الجنائية الدولية، بهردهسته له سهر تۆرى ئهليكترونى: www.rudaw.net
- 8- بيان السيده فاتو بنسودا المدعية العامة للمحكمة الجنائية الدولية أمام مجلس الأمن بشأن الحالة في دارفور عملاً بقرار المجلس ١٥٩٣ (٢٠٠٥) التقرير الخامس والعشرون، نشر بتاريخ ٩ حزيران ٢٠١٧، بهردهسته له سهر تۆرى ئهليكترونى: www.icc-cpi.int
- 9- رفض افريقي التعاون مع المحكمة الجنائية: منشور في جريدة الجمهورية بتاريخ (٢٠٠٩/٩/٤)، بهردهسته له سايتى ئهليكترونى: www.yemeress.com، ههروهه (أفريقيا ترفض قاداتها أمام المحكمة الجنائية الدولية، بهردهسته له سايتى ئهليكترونى: www.aljazeera.net
- 10 - روسيا تتبرأ من المحكمة الجنائية الدولية، بهردهسته له سايتى ئهليكترونى: www.arabicrt.com، ههروهه روسيا تنسحب من النظام روما المؤسس للمحكمة الجنائية الدولية، بهردهسته له سايتى ئهليكترونى: www.dw.com
- 11 - البشير: الذي تحدى المحكمة الجنائية الدولية، بهردهسته له سايتى ئهليكترونى: www.all-sharq.com
- 12 - الاتحاد الأوروبي يأسف لعدم تسليم جيبوتي وأثيوبيا البشير الى المحكمة الجنائية الدولية، بهردهسته له سايتى ئهليكترونى: www.arbie.rt.com
- 13 - سماح اسماعيل، اشكالية العدالة الدولية والسادة الوطنية: بالتطبيق على ازمة المحكمة الجنائية مع الدول الافريقية، بهردهسته له سهر تۆرى ئهليكترونى: www.africansc.iq

Obstacles of the international criminal court

Dr. Shvan Ahmed Abduqader Alaziz

Department of Sociology, college of law and international relations, lebanese french university, Erbil, Kurdistan Region, Iraq

dr.shivanshmed@gmail.com

Keywords: international community, the Rome Statute, crises, legitimacy, ICC.

Abstract

The International Criminal Court was created under the pressure and determination of the international community. However, after the Rome Statute entered into force, the Court faced a series of crises of loss of confidence and legitimacy. These crises reflected both: The Statue itself contains obstacles to the Court's exercise of its jurisdiction, and that the conduct of Statues in various areas, especially with the ICC, constitutes procedural obstacles which we have addressed in the midst of this research.

ملخص:

تم انشاء المحكمة الجنائية الدولية تحت ضغوط وإصرار المجتمع الدولي، بالرغم من ذلك وبعد أن دخل نظام روما حيز النفاذ واجهت هذه المحكمة سلسلة من الأزمات المتعلقة بفقدان الثقة والمشروعية، إنعكس هذه الازمات على الصعيدين إن مواد نظام الأساسي للمحكمة تظهر بحد ذاتها كمعوقات موضوعية على ممارسة المحكمة لصلاحياتها، وإن تصرفات الدول في مجالات المختلفة خاصة مع المحكمة الجنائية الدولية يشكل معوقات إجرائية والت يتطرقنا الى أهمها في خضم هذا البحث.